

İZMİR - GÜZELBAHÇE - YAKA KÖYÜ (ESKİ KIZILBAHÇE) TAHTACI KADIN MEZAR TAŞLARINDA SİMGESEL ANTROPOMORFİ VE SEMBOLİZM*

REPRESENTATIVE ANTHROPOMORPHY AND SYMBOLISM IN WOMEN'S TOMBSTONES OF TAKHTADJI COMMUNITY IN İZMİR – GÜZELBAHÇE – YAKA VILLAGE (FORMERLY KIZILBAHÇE)

Ender ÖZBAY **

İlyas YAŞAYACAK ***

Vesilenur YABAŞ ****

ÖZ

19. yüzyıl başlarından itibaren küçük bir Tahtacı-Alevi topluluğunun mesken tuttuğu Yaka yerleşiminin (İzmir–Güzelbahçe) eski mezarlığında incelenen, 19 ve 20. yy.'lara ait 466 mezar taşı içinde 114 kadın baş taşı gözlemlenen bazı farklı özellik ve motifler dolayısıyla ayrı bir değerlendirmeye alınmıştır. Bu özellikler geleneksel Tahtacı giyim-kuşamı ve inançlarıyla ilgili sembolik mahiyettedir. Öte yandan özellikle erkek baş taşlarına kıyasla, heykelsi özellik taşımadıkları halde genel biçim, bölümlenme ve motiflerin simgesel ve sembolik mahiyetler taşıdığı dikkat çekmiştir. Kadın baş taşlarının “İnsan biçimine ilişkin çağrışım etkileri” kazıma-kabartma teknikleriyle oluşturulan bölümlerin ve motiflerin simgesellikleri ve kompozisyonların etkisiyle sağlanmıştır. Taşlar ön yüzleri yukarıdan aşağıya üç ana bölümlüdür: 1. Tepe şekli sivri kemer ya da bitki kıvrımlı olabilen, her durumda yüzeyi çeşitli bitkisel öğelerle doldurulan bir bölüm (“taç”); 2. Üstü yuvarlak kemer, altta bir diyagonal silme hatlarıyla sınırlanmış, yüzeyi takı-kuşam nesnelere betimleyen kabartma motiflerle dekore edilmiş bir bölüm (“alınlık”); 3. Genellikle diyagonal pozisyonunda kartuşların alt alta yer aldığı yazılı bölüm (“kitabelik”). Bu düzenlemenin yanı sıra taşların üç boyutlu olarak ele alınıp bir kısmının arka yüzeylerine motifler işlenmesi de önemlidir. Yüze işlenen motif ve kompozisyonlar ise ana hatlarıyla İnsan Biçimine İlişkin (Antropomorfik) Beti [Belik (Örgülü Saç)] motifleri; Takı-Kuşam motifleri; Giyim-Kuşam motifleri; Eşya/Nesne motifleridir. Bu motiflerin belirli bölümlere yerleştirilmiş olduğu, taşın bütününe antropomorfik bir çağrışım kazandırdıkları ve sembolik derinlikler taşıdıkları anlaşılmıştır. Çalışmamız, alan yazınına, repertuar-örneklem katkısının yanı sıra yaklaşım ve terminoloji önerisi de sunma gayesindedir. **Anahtar Kelimeler:** Tahtacı, Osmanlı mezar taşları, antropomorfi, sembolizm, giyim-kuşam, Alevi.

* Bu çalışma, Ege Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü'nce desteklenen, Dr. Ender Özbay yürütücülüğünde gerçekleştirilerek Temmuz 2024'te tamamlanan SB-KBP-2023-30763 numaralı KBP Projesi'nden üretilmiştir. Projemizi destekleyen Ege Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) Koordinatörlüğü'ne; ayrıca saha çalışmasını yazılı izinleriyle gerçekleştirdiğimiz T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları Ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne şükranlarımızı sunarız.

** Dr. Arş. Gör., Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3900-6752> ♦ E-mail: ender.ozbay@ege.edu.tr

*** Doktora Öğrencisi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-1039-1483> ♦ E-mail: ilyasayacak@gmail.com

**** Lisans Öğrencisi, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, İzmir.

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-5703-9237> ♦ E-mail: vesileyabas35@icloud.com

ABSTRACT

This article is based on a field study conducted following necessary steps such as archival literature review, visual and verbal data collection, feasibility studies, and official procedures. The identified tombstones were photographed, their characteristics and Ottoman inscriptions were recorded; a comprehensive catalog, detailed Excel tables, and graphs were prepared in digital format. Drawings of specific stones were also created. Finally, discussions and evaluations were conducted considering historical sources and information, along with literature comparisons. In the old cemetery of the Yaka settlement (Güzelbahçe, İzmir), which has been inhabited by a small group of Takhtadji-Alawite since the early 19th century, 466 tombstones from the 19th and 20th centuries were examined. Among these, 114 female head-stones were evaluated separately due to their distinct features and motifs. It was observed that these features carried symbolic meanings related to traditional Takhtadji clothing and beliefs. Furthermore, although they do not possess sculptural qualities compared to male headstones, the overall forms, subdivisions, and motifs carried symbolic and metaphorical significance, which became the focal point of the study. In the Takhtadji cemetery of Yaka, the female head-stones exhibited “associative effects related to human form,” despite the absence of sculptural arrangements. This was achieved through the symbolism of sections and motifs created with carving and relief techniques, as well as the impact of the compositions. As illustrated in the drawings of the female headstones, the surface is perceived to have three main sections from top to bottom: 1) A top section which its upper line can be formed with variants of pointed arch-shape or plant-curved, and its surface is always filled with various vegetal ornamentation (“crown”; “top”); 2) One below, a section which its upper line formed with rounded arch-shaped molding, and separated below by a straight or diagonal band, decorated with relief motifs depicting jewelry and adornments, including a plant motif that is not dominant in the composition (“forehead”); 3. At the bottom, the widest, vertical section is filled with inscription cartouches generally arranged in diagonal position (“inscription section”) (“inscription section”). In addition to this design, the three-dimensional consideration of the stones and the motifs carved on some of their backs are also significant. The motifs and compositions can be categorized as follows: **Anthropomorphic Group** [Braided Hair (*Belik*)]; **Jewelry Group** [Gold/Bead Sequence (*Koşar*), Single Forehead Ornament (*Mahmudiye*); Cheek jewel (*Dulukçalık/Dulluk*); Amulet/Talisman, (*Muskalık/Tılsım*); Necklace; *Tomaka*, a composite chin-head jewelry/dress specific to traditional belief; a temple/ earlock accessory *perperi/zülüflük*; shackle / dangling thin chains]; **Clothing Group** [Head Cover (*Keten Kulağı*); a back ribbon / scarf (*uzun çeki*); Fatima’s Belt and Buckle (*kemerbesti*)]; **Object Group** [Saddlebag/Pouch; Bow/Knot/Ribbon]. It is understood that these motifs and decorations are placed in specific sections and generally represent body parts of a woman, thus giving an anthropomorphic definition-meaning-identity to the overall stone. All subjects related to these stones, which are characterized by intense symbolism and technical expertise, share a deep conceptual “dictionary” that encompasses the dynamics and residues of a multifaceted cultural journey spanning a long time and wide geography. However, we have no information about the artists of these stone works, although there are notable similarities in design principles and craftsmanship with gravestones from other Tahtacı settlements such as Doğançay, Yakapınar, and Narlıdere. Our study aims to contribute to the literature, offer a repertoire-sample, and propose new approaches and terminology.

Keywords: *Takhtadji, Ottoman tombstones, anthropomorphism, symbolism, traditional clothing, Alawite, Smyrna.*

GİRİŞ

Gerekçe ve Yöntem

İlk etapta çeşitli internet taramalarında hakkında kısa bilgi ve yorumlara¹ rastladığımız Yaka Mahallesi eski mezar taşlarıyla ilgili akademik literatür tarandığında, haklarında günümüze kadar herhangi bir yayın yapılmadığı anlaşılmıştır². 2022 yılında yerinde yapılan ilk gözlemlerde motif ve kompozisyon özellikleriyle alan yazınına yeni bilgiler ve repertuar zenginliği kazandıracak mahiyet taşıdıkları anlaşılmış, neticede bir araştırma projesi hazırlanmıştır. Mezarlıkta, karışık olarak toplam 466 mezar taşının incelendiği araştırma projesinin bulgularına dayanan bu makale; ön hazırlık, arşiv-literatür taraması, sözlü - görsel bilgi toplama, fizibilite ve resmi prosedürler gibi gerekli aşamaların ardından gerçekleştirilen saha çalışmasıyla yerinde inceleme ve dokümantasyona dayanmaktadır. Tespit edilen, fotoğraflanan, özellikleri ve tarafımızca okunan Osmanlıca kitabeleri de kayda geçirilen şahidelere ilişkin olarak bilgisayar ortamında kapsamlı bir katalog, detaylı excel tabloları, grafikler hazırlanmış, belirli düzen ve motif gruplarını temsil etme özelliği olan taşların çizimleri yapılmıştır. Nihayet, eldeki bulgular, tarihi kaynaklar, ve bilgiler dikkate alınarak ve literatür kıyaslamaları yapılarak bir *irdeleme-değerlendirmeye* gidilmiştir. Makalenin kurgusunda, başlık ve metin akışında alışlageldik formatın -zorunlu olarak- biraz dışına çıkmıştır. Örneğin; makalenin esas konusunu oluşturan bulguların ele alınmasından önce temellendirici-açıklayıcı bir kısım olan “Giriş”te, Güzelbahçe - Yaka Mahallesi’nin tarihçesi, sosyal ve kültürel yapısı, elbette konu-bağlam sıralaması gözetilerek fakat konu bütünlüğü ayrı başlıklarla parçalanmadan, organik bir akışla verilmiştir. “Giriş”in ardından, “Katalog” – “Karşılaştırma” - “Değerlendirme” - “Sonuç” başlıklarıyla meydana getirilen alışlageldik izlek yerine makale malzemesine ilişkin tanıtım – açıklama – kıyas ve yorumların bir arada, bağlaşıklık-organik şekilde sunulduğu “Bulgular ve Değerlendirme ” ana başlığı açılmıştır. Çalışma bulgularını içeren “Katalog” bölümünden beklenebilecek bilgiler -farklı bir biçimde de olsa- bu bölümde verilmiştir. Birçok bilgi, uzun metinsel tarifler, anlatımlar yerine grafikler ve tablolarla ortaya konulmuş; ana metni fazla bölmek adına dipnotlarda da birçok destekleyici bilgi sunulmuştur.

Güzelbahçe - Yaka Mahallesi Tarihçesi, Sosyal ve Kültürel Yapısı

İzmir Körfezi’nin güney sahilini kuşatan Kızıldağ silsilesinin kuzeye bakan yamaçlarında, Sancak Burnu ile Urla Yarımadası arasında kalan bölümün orta kesiminde

1 Ör. bk. Şaşmaz, 2012.

2 2023’te Güzelbahçe Belediye Başkanı Ö. Mustafa İnce ile makamında görüştüğümüzde Mezarlıklar Müdürlüğü’ne bağlı olmadığımız da öğrendiğimiz bu mezarlıkta ve özel olarak Yaka Mahallesi’yle ilgili bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ancak, aynı görüşmede, 90’lı yıllarda kitabelerin okunmasına yönelik bir lisans tezi yapıldığı ifade edilmiştir ki bu çalışmaya ulaşmak için bilgi ve olanaklarımız yeterli olmamıştır. Öte yandan “Güzelbahçe Tarihi” kitabında Berber ve Saygı (2013, 153) mezarlıktan bir cümleyle bahsetmişlerdir. Güzelbahçe’nin bir başka mahallesi olan Yelki’nin mezarlığı hakkındaki değerli yayınlarında Bayrakal ve Daş da, doğal olarak Yaka’dan bahsetmemişlerdir (Bk. Bayrakal & Daş, 2008).

yer alan Yaka yerleşiminin bu güncel adından hareketle yörenin ve mezarlığın geçmişine ışık tutmak mümkün olmamıştır. Mezarlıkta, bir şahidenin³ Latin harfli, 1944 tarihli kitabesinde rastladığımız “*Kızıl Bahçe köyünden Hamza oğlu Abbas Ağa*” ifadesindeki yer adının bugünkü Güzelbahçe’yle ilişkisine dair araştırmalar ise bilgi çerçevesini genişletmiştir: Berber ve Saygı’nın araştırmalarına göre; günümüzdeki Güzelbahçe, önceleri Kilizman olarak anılırken 1927’den sonra Kızılbahçe adını almış; bu isim ilerleyen yıllarda siyasi çevrelerde rahatsızlık uyandırmış ve 1954’te Güzelbahçe’ye dönüştürülmüştür⁴.

Yine, bir kaynaktaki⁵ Güzelbahçe’nin eski adları olarak 16. yy.’da *AyaSefid* (Ayaserandi) ve *Klizman*, 1928’de *Kızılbahçe*, 1960’ta da *Güzelbahçe* gösterilmiş; 1550, 1855-65, 1880, 1897’de nâhiye, 1928’de köy, 1960’ta nâhiye ve 1992’de kazâ statüsünde olduğu; 1957’de adının “Güzelbahçe” yapılarak Urla’dan alınıp İzmir-Merkez’e bağlandığı belirtilmiştir. *Güzelbahçe*’nin eski adı olduğu anlaşılan *Kilizman* sözcüğünün de aynı yöredeki *Klazomenai* Antik Kenti’nden geldiği anlaşılmakta; sözcüğün tarihsel süreçte bölgeye gelen toplulukların ağızlarına uyacak şekilde *Kilizman*’a evrildiği tahmin edilmektedir.⁶ *Ayasefid* köyüne dair en eski bilgilere 16. yy. Osmanlı tapu tahrir defterlerinde rastlandığını belirten, isimden hareketle Beylikler Dönemi’nde demografik değişim yaşamış olası bir eski Hristiyan yerleşimine değinen Salman Yıkılmış ve Adıtatar’a göre⁷ *Kilizman* 1478’de 71 hane, 1575’te 65 hane olarak sayılmıştır.⁸ Kütükoğlu’nun aktardığına göre de 15. yy. son çeyreğinde *Kilizman*’da 78 hane, 18 bekar (erkek), 2 imam kaydı dikkat çekicidir⁹. Öte yandan, *Ayasefid*’in 1688 depreminde yıkılmış ve terk edilmiş, daha sonra Yıkıkköy şeklinde anılmış olduğu da ifade edilmektedir¹⁰. Yine de 1891/92 tarihli Erkan-ı Harbiye-i Umumiye - Mesafeler Haritası’nda *Ayasefid* adı dikkat çekmektedir. (**Harita 1**)

Çalışmamızın konu aldığı mezar taşlarının sahipleri olan Tahtacıların yöredeki varlığına ilişkin emare sunmayan bu bilgilere nazaran İskoç yazar Charles MacFarlane’in

3 Proje kataloğunda B034 envanter numaralı şahide.

4 Bk. Berber & Saygı, 2013, 36-44.

5 Sezen, 2017, 66, 317, 458, 464.

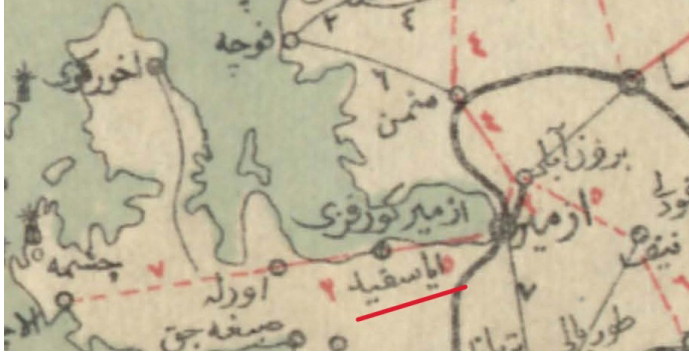
6 Bazı kaynaklardan anlaşıldığına göre köyün ortaya çıkışı, 1463-79 Osmanlı-Venedik savaşlarının bir neticesidir (Salman Yıkılmış & Adıtatar, 2023, 45.). M. Kütükoğlu da bu ismin çözümlemesini yapmaya çalışmıştır (Kütükoğlu, 2000, 61). Bu hususlarda bk. ayrıca Berber & Saygı, 2013, 1-35; Doğer vd., 2014, 216-217; Atay, 1978, 51.

7 Araştırmacılar, *AyaSefid* isminin tarihsel süreçte *Hagios Theophanen/Theophanis*’ten kaynaklanmış ve *Ayiyoş Stefus* ► *Ayafün / Ayasefid / Ayasefid* şeklinde değişmiş olabileceği; bunlardan hareketle *Ayasefid* köyünün önceden Hristiyan yerleşimi olup Aydınoğulları zamanında Türk nüfusunun yerleşmiş olabileceği kanısındadırlar (Salman Yıkılmış & Adıtatar, 2023, 40-41, 44.).

8 Salman Yıkılmış & Adıtatar, 2023, 45. Ayrıca, daha temel bir eser olarak bk. Kütükoğlu, 2000, 3-4, 55-56.

9 Kütükoğlu, 2000, 78-79.

10 Salman Yıkılmış & Adıtatar, 2023, 49.

Harita 1:

1891/1892 tarihli
Erkan-ı Harbiye-i
Umumiye Mesafeler
Haritası'nda "Ayasefid".
Erkan-ı Harbiye-i
Umumiye - Mesafeler
Haritası, 1891/92 (H
1309) (Aslından detay).

1827 tarihli gözlemleri, yörede artık Kızıldağ Tahtacıları'nın varlığına işaretler: "*Sancak Kalesi'nin arkasında yer alan (...) küçük Türk köyüne vardık. (...) çok uzak olmayan bir yerde konik çadırlarıyla Yörüklerle ait büyük bir kamp yerine rastladık. (...) bir Türk mezarının yanındaki alçak bir ağaç/çalının gövdesi ve dalları ip parçalarıyla tutturulmuş paçavra ve kırpıntılarla kaplıydı. Mezar kutsal tanınan bir Türk'ün mezarıydı...*"¹¹ Nitekim 1830 tarihli nüfus defterlerinde "*Sayf ve şitada İzmir nevalhisinden Ayasefid nahiyesinde sakin Kilizman karyesi hayme-nişin Kızıldağ Tahtacı Yörükânı*"¹² ifadesiyle, 104 çadır, 285 erkek ve aşiret başları Süleyman oğlu Mustafa olarak kayda geçirilmiş¹³ olan Tahtacıların yöredeki (Narlidere-Güzelbahçe civarı) varlığı artık nettir. 19. yüzyıl başlarında Tahtacılar, Suğla Sancağı'na bağlı İzmir Kazası'nın Ayasefid, Kızıllıhisar (Torbali), Cumaabad (Menderes), Bornova nahiyelerinde "*hayme-nişin*" (çadırda / çardakta yaşayan konar-göçer) idiler.¹⁴ H. Kiepert'in 1890'da yayınlanan fakat saha çalışması ve bilgileri elbette daha öncelere dayanan İzmir paftasında söz konusu yerleşmeler ve Tahtacı ibareleri görülmektedir (**Harita 2**). 1845 nüfus icmal defterine göre de 104 çadır Tahtacı vardır fakat Ayasefid nahiyesinin üç farklı yerine dağılmışlardır. Büyük kısmı Narlıdere'de; diğerleri, 4 çadır – 16 nefer olmak üzere Kilizman'da, 20 çadır – 43 nefer de Çamlı'da görülmektedir. Çamlı'dakilerin daha sonra Bademler'e gittikleri belirtilmektedir. Kilizman'daki söz konusu çadırlar ise bugünkü Yaka'yı oluşturmuş olmalıdır.¹⁵

1924'te de İzmir Vilayeti İstatistik Müdürlüğü'nce yayımlanan *İzmir Vilayeti 1339 [1923] Senesi İstatistiği*'nde, bugünkü Yaka Mahallesi'ne tekabül ettiği düşünülen

11 Akt.: Salman Yıkımsız & Adıtatar, 2023, 51.

12 Arapçada *sayf* "yaz mevsimi", *şita* "kış mevsimi" anlamına gelir.

13 Salman Yıkımsız & Adıtatar, 2023, 52, 55.

14 Ayrıca Söke ve İnebad (Germencik) kazalarında da mevcuttular. (Salman Yıkımsız & Adıtatar, 2023, 60-61.)

15 Salman Yıkımsız & Adıtatar, 2023, 61-62. Ayrıca; çeşitli bilgi ve bulguları bir araya getirerek bu tarihsel sürece ilişkin "tabloyu" analitik akıl yürütmeye daha net hale getirmeye çalışan değerli bir çalışma olarak bk. Önen, 2022, 1-80.

“Kilizman Tahtacı” isimli bir köyden söz edilmektedir.¹⁶ Tahtacılar konusunda bir temel kaynak haline gelmiş kitabında, çalışmalarının ilk yayın tarihlerinden anlaşıldığına göre 1928-1930 yıllarına ilişkin saptamalarına göre Y. Z. Yörükân da “*Urla kazasına bağlı Bademli ve önceleri Kilizman namı Kızılbağçe Köyü bu (Çobanlı) aşirettendir...*” ve “*Urla cihetinde Kızılbağçe Köyü ’nde (...) Çaylak Oymağı ’ndan Tahtacılar ’ın Sünniler ’den ayrı bir mahallesi vardır. (...) her aile en yakın tarlasına ölülerini defnetmek gibi (...) bir ifrata düşmüştür.*”¹⁷ gibi dikkate şayan bilgiler vermiştir. Günümüzde Güzelbağçe’nin Yaka Mahallesi’nde, gerçekten de yerleşim içinde bazı eski mezarlar tespit etmek mümkün olmuştur (Ör. **Fot. 1/a**).

Kaynaklardan elde edilen çeşitli tarihi verilere ek olarak, mezarlıktaki bazı bulgularımızın da altını çizmek gerekir: İncelenen şahidelerin en erken tarihlisi H 1230 yılına ait (M 1814/15) Murtaza oğlu Murad adlı bir çocuğun taşıdır (Kat. No. B235). Ardından Kabak Ali kızı Meryem adlı bir çocuğa ait H 1231 (M 1815/16) tarihli taş (Kat. No. B053) ve yine bir kız çocuğuna ait olduğu anlaşılan H 1244 (M 1828/29) tarihli taş (Kat. No. B246) gelmektedir. Söz konusu bulgular, 20. yüzyıl başlarına kadar göçebe özellikler gösterdikleri belirtilen Tahtacılar’ın bu köy civarına 1814’ten biraz önce gelmiş/yerleşmiş olduklarını düşündürmektedir. Bu tarihlerin Narlıdere Yanyatır Ocağı Binası kitabesindeki ve haziresindeki tarihlerden ve eski (Yukarı) Narlıdere mezar taşlarında rastlanmış tarihlerden daha erken olmaları şaşırtıcı ve dikkate değerdir.¹⁸

16 Bk. Berber & Saygı, 2013, 36.

17 Yörükân, 2023, 178, 192-193.

18 M. Üzel’in yayınladığı, Narlıdere Yanıyatır Tahtacı Alevi Ocağı’na ait kitabe ve mezar taşlarına bakıldığında en erken tarihli taşlar: 1855 (Nevbahar Hanım’ın taşı), 1863/64 (isimsiz), 1864 (Ocak kurucusu Hızır Efendi) yıllarına aittir. Bugün *Kültür Merkezi - Müze* olarak ziyaret edilebilen Ocak binasının yapım kitabesi ise 1872/73 tarihlidir (Bk. Üzel, 2021, 26, 28, 52, 58; Önen, 2022, 43-47). Kaynaklarda bahsi geçen “Yukarı” Narlıdere’nin bugün yerini henüz saptayamadığımız eski mezarlığında Karamağaralı’nın ele aldığı taşlardaki tarihlerin ise en erkeni 1891/92, en geç olanı 1927’dir (Bk. Karamağaralı, 1977). Yaka mezarlığında ele aldığımız mezar taşları arasında en erken tarihli taşların çocuklara ait olması, söyleşi yaptığımız Mehmet Tekin’in öyküsel anlatımındaki bazı detaylarla örtüşmektedir. 82 yaşında ve *Yakalı* olduğunu ifade eden Mehmet Tekin (**Fot. 1/b**), mezarlığın ve Yaka’nın oluşumu hakkında bilgi vermesini rica etmemiz üzerine şunları anlatmıştır: “*Kızıldağ’ın yukarılarındaki Payamlı’dan gelenler bu mezarlık yakınındaki palamut ağacına varıp burada duraklamışlar... Bir kız çocuğu hastalanıp ölmüş, buraya, bu mezarlığın olduğu yere defnetmişler. İlk defin bu imiş. Sonra buradan kalkıp deniz kenarına inmişler, yerleşmişler... Korsanlar-eşkiyalar mallarını, yiyeceklerini yağmamış... bir, iki derken... kıyıyı terk edip şimdiki Yaka’nın olduğu yere çıkmışlar... İlk evi Paşalar sülalesi yapmış... Yeşiller de var büyük sülale... Dayımın sülalesidir. Kırmızılar var... Kozalaklar var, hatırı sayılır varlıklı sülalelerindenmiş, katırları çokmuş... Bir de İnceler var... Mezarlığın az ilerisinde, büyük kayaya giden yolda Gökçeköy vardı... köye hastalık gelmiş ve yerleşim terk edilmiş... Dedem anlatırdı. Dedemin mesleği basıcılıktı. Adı Ahmet Tekin idi. Sonra efendim; buralarda Acem dere var... Aşağısında tarihi çeşme vardı, sonra yıktılar...” (Tekin’in izniyle kamera kaydı alınmıştır. Bk. Tekin, 2023.)*

a

b

Fot. 1: a) Güzelbahçe - Yaka; mahalle içinde 1337 (M 1918/19) tarihli bir mezar. (2023)
b) Güzelbahçe - Yaka; eski Tahtacı mezarlığında Mehmet Tekin’le söyleşiden. (2023)

Harita 2: H. Kiepert’in 1890 tarihli İzmir paftasında Kilizman, Çamlı, Bademli, Narlıdere ve Kızıldag çevresi ile Cumaovası’nda “Tahtacı” yerleşimleri. (Kiepert, 1890E)

Harita 3: Erkan-ı Harbiye-i Umumiye'nin 1927 tarihli İzmir haritasında "Kırizman" ve "Çamlı"
[Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Haritaları - İzmir (1:100000), 1927]

Bu veriler ışığında 19. yüzyılın ilk yıllarından itibaren bugünkü Yaka civarında oldukları anlaşılan *Tahtacı Alevi* topluluğunun tarihsel süreçte, diğer yerleşimlerdeki Tahtacılar gibi, kendilerine has kültürel, itikadi özellikleri ve yaşayışları olduğu anlaşılmaktadır. Mezarlıktaki bulgularımız arasında bu kimliğin yazıyla ifade edildiği üç şahide dikkate değerdir: Bunlar; kitabesinde "Huvve'l-hayy sene 1286 (M 1869/70) / **Tahtacı Aşiretinden** / *Derviş Ali'nin / kızı Bağdad ruhuna / Fatiha*" yazılı olan taş; "Huvve'l-hayy sene 1288 (M 1871/72) / **Tahtacı** Balı validesi / merhume Mühriban / hatun ruhuna / Fatiha" yazılı olan taş ve "Ah el-mevt sene 1304 (M 1886/87) / **Tahtacı Veli'nin / Kızı Zeliha ruhuna / Fatiha**" yazılı olan taştır (**Fot. 2**). Bu kültürel kimliğin günümüzdeki en açık göstergesi ise aktif durumdaki "Yaka Mahallesi Tahtacı Kültür ve Cem Evi"nin varlığıdır.

Bugün yoğun olarak Batı Anadolu ile Akdeniz Bölgesi kıyı şeridinde yaşayan *Tahtacılar*, F. Sümer'e göre 13. yüzyılın ilk yarısında bahsi geçen *Ağaç-eri Türkmenleri*'nin devamıdır ki onlar da Oğuzlar'la ilişkilendirilmektedir¹⁹. "Ağaç-eri" topluluğunun 13 ve 14. yüzyıllarda Maraş-Malatya civarında yaşadıkları anlaşılmaktadır. Ağaç kesme, ahşap/tahta işleriyle uğraştıklarından Osmanlı döneminde *Tahtacı* ismini aldıkları düşünülmektedir²⁰. Yine de Tahtacılar'ın kökeni konusunda tam bir görüş birliği yoktur. Yörükân, Orta Asya'dan göç eden topluluklardan biri olan *Tahtahlar* ile ilişkili olduklarını düşünmektedir. *Tahtacılar* ise kendilerini bahsi geçen gruplarla ilişkili görmemekte, tarihsel süreçte Bağdat'tan gelip Çukurova bölgesine dağıldıkları, Ceyhan'daki Dur Hasan Dede köyünü merkez aldıkları, yüzyıllar içinde Akdeniz ve Ege bölgesine dağıldıkları fikrini benimsemektedir.²¹ Tahtacılar'ın Batı Anadolu yörelerine

19 Sümer, 2010.

20 Sümer, 1962, 522-526. (Murat Küçük de Sümer'e katılmaktadır. Bk. Küçük, 1995, 17-19.)

21 Yörükân, 2023, 151-153.

Fot. 2: Güzelbahçe - Yaka, Eski Tahtacı Mezarlığı; kitabelerinde “Tahtacı” ifadesi görülen taşlar; a) Kat. No. B095 (M 1869/70); b) Kat. No. B168 (M 1871/72); c) Kat. No. B223 (M 1886/87)

18 – 19. yüzyıl sürecinde geldikleri fikri yaygındır. Yaka tahtacılarının bugünkü yerlerine 18. yy. sonu - 19. yy. başı dolaylarında geldikleri, belirttiğimiz tarihsel veri ve bulgularla anlaşılırsa da, genel olarak bölgedeki varlıklarını çok daha erken tarihlere çeken bazı bulguların varlığı not edilmelidir.²²

Tahtacı grupları dinî açıdan, diğer Alevi gruplarından farklı olarak, iki ayrı “dede ocağı”nı, İzmir - Narlıdere’deki *Yanıyatır* ve Aydın – Reşadiye merkezli *Hacı Emirli* ocaklarını tanırlar.²³ Yanıyatır Ocağı kurucusu *Dur Hasan Dede*’nin yaklaşık 450

22 Salman Yıkılmış & Adıtatar’ın verdikleri bilgilere göre 15. yy. ortalarında Aydın Sancağı tapu tahrir defterlerinde, *Ayasuluğ hisarında yılda 300 tahta teslim etmekle mükellef olan Tahtacıyan topluluğu mevcuttur ve ellerinde Aydınoğulları Beyliği döneminden kalma bir muafname olduğu not edilmiştir* (bk. Telci, 2016, 10-12) ki bu, o zamandan beri bölgede olduklarını göstermektedir. Yanıyatır Ocağı dedelerinin de mensup olduğu Çobanlı/Çobansalar ile Çaylaklar 1480 tarihli tapu tahrir defterlerinde Ayasuluğ ve Tire’de görünmektedir. Ayrıca Nif’e ilişkin “*Tahtacıyan tabi-i Gökçe Kiriş-i Çulluyan*” ifadesi, Gökçeli/Göğçeli Tahtacılarının 16. yüzyılda bölgedeki varlığına işaret eder. Çaylaklar, 16. yüzyılda Bornova köylerinde bulunuyorlardı. *Koğluca* da Karacakoyunlular’a mensup cemaatlerden olup 16. yüzyıl kayıtlarında mevcuttur. (Salman Yıkılmış & Adıtatar, 2023, 55-57.) Ancak bu toplulukların konar göçer oldukları, İzmir’dekilerin yerleşik hayata geçme sürecinin 19. yy. - 20. yy. arasında devam ettiği belirtilmelidir.

23 Sümer, 2010.

yıl önce yaşamış olduğu tahmin edilmektedir.²⁴ Dur Hasan Dede'nin Horosan'a gidip İmam-ı Rıza'dan şecere/berat aldığı söylenmektedir. Yanınıyatır Ocağı mensupları, İmam Rıza'dan geldiklerini ve de silsilelerinin Musa Kazım'a kadar gittiğini ifade ederler. Ananeye göre aşiret (Yanınıyatır) Adana'dan sonra Kaz Dağları'na göçmüş, sonra Kasaba, ardından da Narlıdere'ye gelmişler, burada da muhtelif karyelere dağılmışlardır. Dur Hasan Dede'nin torunu Kürklü Hasan Baba'nın Nif civarında, üçüncü nesilden büyük dedeleri Hızır Dede'nin ise Narlıdere'de gömülü olduğu belirtilmektedir.²⁵ Narlıdere civarından dağılanların gittiği karyelerden biri de, belirttiğimiz üzere, zamanla Güzelbahçe'nin bir mahallesi haline gelmiş olan bugünkü Yaka olmalıdır.²⁶

Yaka Mezarlığı, Mezar ve Şahide Özellikleri

Yerleşimin kuşçuşu 500 m doğusunda yer alan mezarlık, Kızıldağ silsilesine dahil bir tepe üzerinde, yaya olarak ulaşılması zor, manzara olarak denize ve çevreye nazır bir konumdadır (**Şek. 1**). Eski mezarlar, mezarlık alanının güneybatı ve kuzey kesimindedir; doğuya gidildikçe eski mezar-yeni mezar karışımı bir alan görülmekte ve ardından mezar tarihleri giderek günümüze yaklaşmaktadır (**Şek. 1/B; Fot. 4**). Mezarlığın defin için kullanımı, günümüze kadar azalarak sürmüştür. Güncel definler çoğunlukla yerleşime yakın konumdaki yeni mezarlıkta yapılmaktadır.

Hatları hâlâ belirgin, bütünlüğü fazla bozulmamış bazı mezarlarda yüksek, bazılarında alçak çerçeveli mezar düzenlemesi; birkaç örnekte lahit tipi düzenlemeler dikkat çekmiştir; ancak çoğunlukla mezar çerçeveleri kaybolmuş, şahideler eğilmiş, bazıları devrilmiş, bazıları bir kenara konulmuş, bazıları da yeniden değerlendirilmiştir. Hatları bozulmamış mezarlardan anlaşıldığına göre mezarlar kuzeydoğu – güneybatı uzantılı olup baş taşları mezarın güneybatısındadır. Geleneksel olarak ölünün mezara, başı batı tarafta, yüzü kibleye dönük vaziyette yerleştirilip gömüldüğü bilinmektedir.

24 Bugün, Yörükân'ın kaynaklarında 350 denilmektedir ama onun bu derlemeleri yapmasından sonra geçen yaklaşık 90 küsur yıl hesaba katılırsa 450 yıl demek daha doğrudur. Bu da 17. yüzyıl ortalarına denk gelmektedir. Adana – Ceyhan'da, Durhasan Köyü'nde yaptığımız incelemede, kare planlı – kubbeli ve önü tek birim revaklı Durhasan Dede Türbesi'nin giriş açıklığı üzerinde Hicrî 1287 (M 1870/71) tarihli bir yenileme kitabesi görülmüştür.

25 Yörükân, 2023, 153-155.

26 Yörükân'ın 1928-1930 yıllarındaki saptamalarına göre iki ocağa bağlı oymaklar özetle şöyledir: **Yanınıyatır Ocağı:** Çobanlı Oymağı: Başlıca Narlıdere olmak üzere İzmir ve çevresindedir. Kızılbahçe Köyü bu aşirettendir. Çaylak Oymağı: Tahtacılar da en büyük ve nüfuzlu gruptur; "kaz ayağı alamet-i farikası" bunlarla ilişkilendirilmektedir. Aydın-İzmir çevresindedir. Sivri Külahlı Oymağı: İzmir çevresi. Cingöz Oymağı: İzmir-Manisa çevresi. Üsküdarlı Oymağı: Eseli'den ayrılmış. Enseli / Eseli / İsalu Oymağı: Bazısı Hacı Emirli Ocağı'na bağlı. Fethiye-Antalya civarı. Ala Abalı Oymağı: Çoğu Dur Hasan Köyü'nde. Çicili Oymağı: Çanakkale civarı. Mazıcı Oymağı: Çanakkale civarı. Kahyalı Oymağı: Balıkesir civarı. Gökçeli Oymağı: Adana ve Akhisar civarı. Nacarlı/Çobanlı Oymağı: Kıbrıs'ta. **Hacı Emirli Ocağı:** Şehepli Oymağı: Çoğunluk Reşadiye'de. Antalya'da da var. Bunlara mensup Hacı Emirli ailesi Aydın – Gümüş köyünde. Kabakçı Oymağı: İslahiye ve Denizli. Aydınlı Oymağı: Adana. (Yörükân, 2023, 178-180, 190, 196-199.)

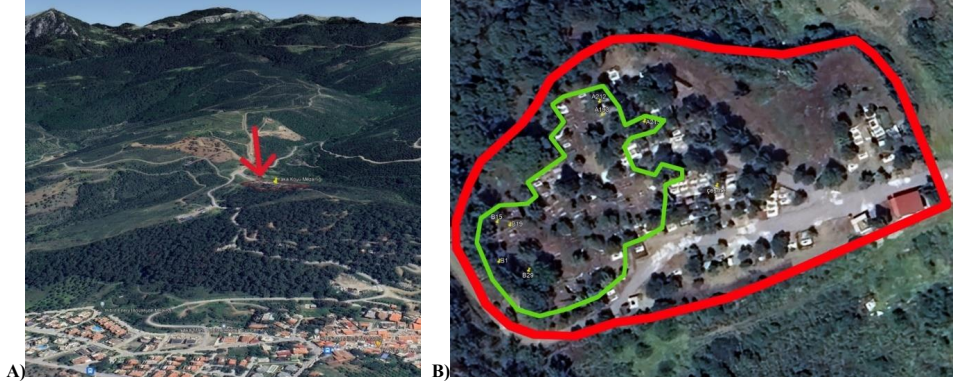
Fot. 3: Narlıdere (Tahtacı-Alevi) Kültür Evi'ndeki "Mezar Odası"nda Tahtacı Kadın Mezarı Modeli. (2023) Modele ilişkin bilgilendirme metni şöyledir: "Hakka yürüyen kadınsa, kefene sarıldıktan sonra, düğün ertesi yapılan baş bağlama töreninde giydiği değire giydirilir. Tabuta konulur. Tabutun içine yorgan, yastık, iç çamaşırları, sevdiği kişilerin özel eşyaları konulur ve başı süslenerek defnedilir."

İncelenen örneklerde genelde altta bir kaideye, nadiren toprağa oturtulmuş mezar taşları, görece dikdörtgen kesimli, 5-12 cm aralığında değişebilen kalınlıklarda taş levhalardır. Kaide deliğinden geçirilip toprağa saplanacak şekilde yontulmuş alt kesimlerinden yukarı doğru hafifçe genişleyen bu taş levhaların yüzeylerinde ve tepe bölümlerinde, mezarın ayak ya da baş tarafında mı kullanılacaklarına ve ölünün cinsiyetine göre değişen bir biçimlendirme söz konusudur. Genellikle cinsiyetin farklılaştırıcı bir etken olmadığı ayak tarafı taşlarının yüzeyleri ayrı bölümlere ayrılmaksızın bitkisel motiflerle süslüdür ve tepe kısımları sivri kemer, bitkisel kıvrım gibi estetik mahiyetli form varyantları sunar. In-situ olmayan bir ayaktaşının hangi cinsiyet için imal edildiğini değerlendirmek çoğu durumda güçtür. Baş tarafı taşlarında ise cinsiyete göre, hatta ölülerin sosyal konum, dinî – meslekî görev veya mertebelerine göre farklılaşabilen tepe (*başlık / serpuş*) bölümlerinin yanı sıra, levha yüzeyi de süsleme (ör. *alınlık*) ve yazının (*kitabelik*) işlendiği bölümlere ayrılmıştır. (Bk. **Şek. 5**)²⁷

Mezarlıkta rastlanan en erken tarihli taş H 1230 (M 1814/15; Kat. No. B235) yılına aittir. Geleneksel formları sürdürdüğü için dikkate aldığımız en geç tarihli taş 1971'e aittir (Bk. **Şek. 2**). Bunların 1930 sonrasına ait 32 tanesi Latin harfli; diğerleri Arap harfli Türkçedir.²⁸ Kitabelerde dikkat çeken bir özellik, Anadolu Türk-İslam mezar taşlarında tarihin sonda verilmesi geleneğinden farklı olarak; tarihlere başta, yakarış nidası içeren *serlevha* ile aynı satırda yer verilmesidir.

27 Genel olarak Anadolu Türk-İslam mezar tipleri ve mezar taşlarındaki formlar konusunda bk. Daş, 2012, 11-37; Çal, 2015; Bayrakal, 2016, 234-252; Daş, 2017; Çal, 2017; Çal, 2021.

28 Kimi örneklerde "elsine-i selase" tabirine uygun mahiyette Farsça-Arapça-Türkçe kelime, ek ve tamlama yapılarının varlığı da görüldüğüne göre kullanılan dil için *Osmanlıca* denebilir. Ayrıca belirtmekte yarar olan bir husus da şöyledir: Latin harfli örnekler arasında eski metnin kazınarak yeni alfabeyle yeniden yazılmış olduğunu tahmin ettiğimiz 1916 tarihli bir taş (Kat. No. B209) ile ikinci bir kez farklı bir kişi için yeniden değerlendirilmiş olduğu bariz olan çift tarihli [aynı yüzeyde 1968'in yanı sıra (belki öncekine saygılı bir tutum olarak) eski yazıyla ayrıca 1257 (M 1841/42) yılı yer alan] bir taş (Kat. No. 210) belirtilmeye değerdir. (Türkiye Cumhuriyeti'nde Harf devrimi ve kanununun mezar taşlarına yansımaları bağlamında bk. Laquer, 1989.)

Şek. 1: Güzelbahçe – Yaka; **A)** Yerleşim ve eski mezarlığın konumu. **B)** Mezarlık genel sınırları (kırmızı) ve eski mezarların dağılım alanı (yeşil). (Google Earth Pro, 3D ve 2D görüntümler.)

Fot. 4: Güzelbahçe - Yaka; **A)** Eski Tahtacı mezarlığı güneybatıdan genel görünüş. **B)** Mezarlıkta, kimi antropolojik ve etnografik araştırmada eski Türk mit ve kültleriyle, ruhların kutsal kayın ağacında sallanan çaputlara benzemesi, yeryüzüne gönderilen ruhlara Umay'ın eşlik etmesi gibi mitik anlatılarla²⁹ ve şamanik ritlerle ilişkilendirilen “ağaçlara çaput vb. bağlama geleneği”ne ilişkin bulgular. (2023)

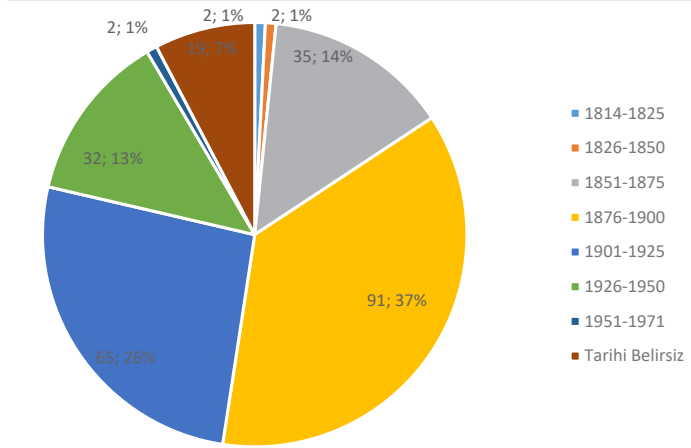
Çalışmamızda 248’i baş taşı, 215’i ayak taşı, 2’si yan taşı ve 1’i kapak taşı olmak üzere 466 taş saptanmış ve kayda alınmıştır (Bk. **Şek. 3**). İncelenen 248 baş taşının, 114’ü kadın, 131’i erkek taşıdır. Kırık veya kısmen gömülü olmaları nedeniyle 3 taşta cinsiyet anlayamamıştır (Bk. **Şek. 4**).

Baş taşlarında, kırık olduğu için formu belirsiz 13 taş bir yana, sarık başlıklı 44 (tümü erkek), fes başlıklı 25 (tümü erkek), üstü kayıp/kırık ama başlıklı olduğu anlaşılan

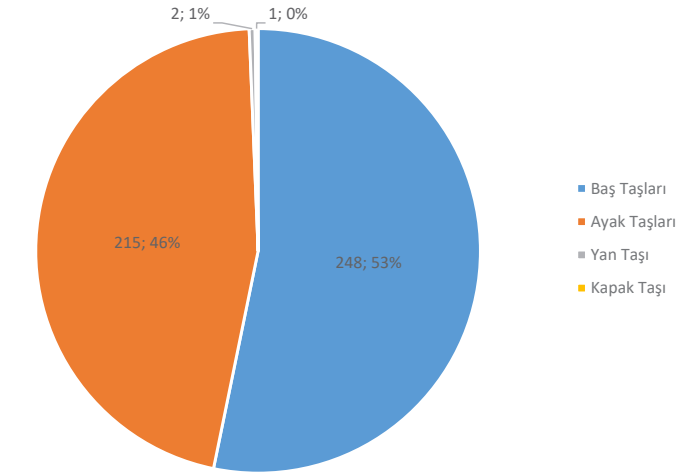
29 Ör. bk. Çoruhlu, 2020, 53-61; ayrıca Ocak, 2022.

40 (tümü erkek), akantus şeklinde bitkisel biçimli 31 (tümü kadın), sivri uçlu yaprak şeklinde bitkisel biçimli 13 (tümü erkek); gemi teknesi kemer formunda 45 (1 erkek çocuk dışında tümü kadın); sivri kemer formunda 35 (sadece 1'i erkek), üçgen formunda 2 (tümü erkek) şahide saptanmıştır (Bk. Şek. 5).

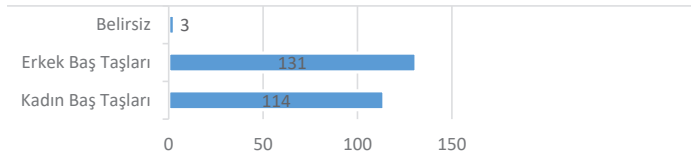
Şek. 2: Güzelbahçe - Yaka eski Tahtacı mezarlığında geleneksel formlardaki tüm şahidelerin kronolojik dağılımı.

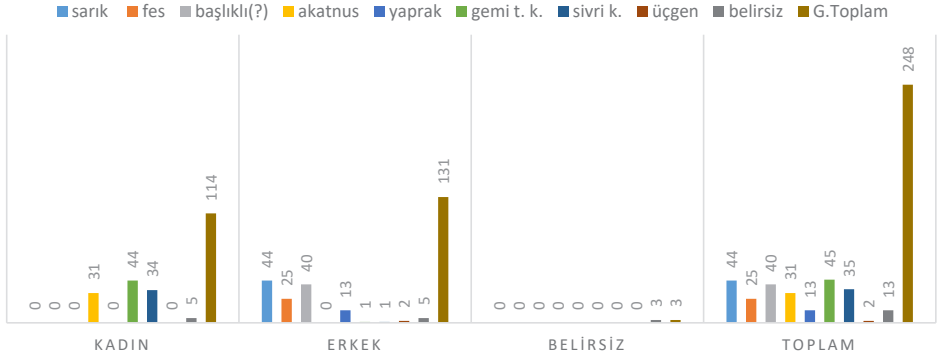

Şek. 3: Güzelbahçe - Yaka eski Tahtacı mezarlığında tüm taşların tür sayı ve dağılımı.

Şek. 4: Güzelbahçe - Yaka eski Tahtacı mezarlığında baş taşlarının cinsiyet dağılımı.

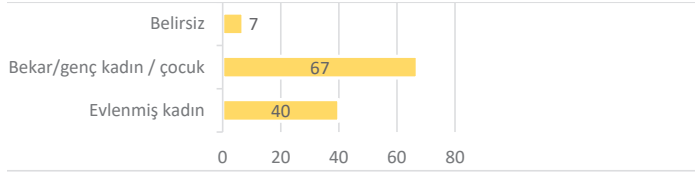

Şek. 5: Güzelbahçe - Yaka eski Tahtacı mezarlığında baş taşları tepelik formları cinsiyet dağılımı.

Söz konusu kadın şahidelerinde “medeni durum” saptaması yapılmak istenirse; kitabeler dikkate alınarak şöyle bir sayısal döküm mümkündür: Taşların 31 tanesinde³⁰ geçen “... zevcesi” sıfatlarından; Kat. No. B087’de “...in kerimesi” sıfatına karşın **Elif Kadın** vurgusundan; Kat. No. B168 ve B205’te “... validesi” ve B075’te “... ehli” nitelermelerinden; dört taştaki³¹ “...ın karısı” sıfatlarından ve Kat. No. 002’de “...ın eşi” ifadesinden hareketle “evlenmiş kadın” kategorisinde 40 taş gösterilebilir. Medeni duruma ilişkin bir gösterge olarak “... kerimesi” sıfatından başka sıfat içermeyen 41 taş³² ile gömülü olduğundan okunamayan ama form ve büyüklüğünden çocuk taşı oldukları anlaşılan B068 ile B246 ve salt “... kıızı” nitelmesi içeren 24 taş³³; “bekar/genç kadın” veya “çocuk” kategorisinde sayılmaktadır. Özetle “bekar” kategorisinde 67 taş söz konusudur. Muğlak kalanlar ise 7 adettir. (Bk. Şek. 6; Ekler/Tablo 5)

Şek. 6: Güzelbahçe - Yaka eski Tahtacı mezarlığında kadın baş taşlarının kitabelerine göre medeni durum dökümü.

30 Kat. No. B006, B024, B033, B052, B054, B056, B086, B102, B108, B127, B133, B134, B144, B149, B152, B154, B170, B171, B172, B177, B185, B188, B207, B210, B225, B233, B234, B243, B244, B247, B063.

31 Kat. No. B018, B019, B218, B249.

32 Kat. No. B009, B010, B011, B021, B026, B031, B036, B040, B041, B047, B055, B065, B074, B077, B078, B084, B093, B097, B103, B107, B118, B119, B122, B126, B138, B140, B143, B145, B163, B167, B194, B197, B199, B206, B208, B209, B211, B212, B232, B236, B242.

33 Kat. No. B013, B032, B035, B049, B053, B070, B079, B083, B091, B092, B095, B121, B130, B131, B137, B147, B151, B156, B202, B215, B217, B223, B226, B183

BULGULAR ve DEĞERLENDİRME

Kadın Baş Taşlarındaki Simgesel Antropomorfik Kurgu ve Öğeleri

Saptanan 114 kadın baş taşının hiçbirinde, erkek taşlarında görüldüğü üzere sarık, fes türünden başlıklar ya da kimi mezarlıkların kadın taşlarında rastlanan³⁴ fes, hotoz gibi başlıklar görülmemiştir. Erkek baş taşlarında sıkça görüldüğü üzere, insan bedeninin çeşitli bölümlerini doğrudan simgeleyen – tasvir eden “boyun”, “omuz” gibi bölümler de konumuz olan kadın baş taşlarında söz konusu değildir (Bk. **Şek. 16, 17**). Bu bağlamda örneğin Erzincan’da tarihleri 19. yy. ortalarından 20. yy. ortalarına kadar dağılım gösteren, takı ve kuşam öğelerine de yer verilmiş olan heykel nitelikli, bazıları da heykelimsi bazı mezar taşları³⁵, yine, Ardahan-Çıldır çevresinde olduğu gösterilen³⁶ heykel biçimli, geç tarihli mezar taşları ilgiye ve tartışmaya şayandır ne var ki tam da bu heykel/heykelimsi özellikleri dolayısıyla, ele aldığımız örneklerden ayrılmaktadırlar. Zira heykel/heykelimsi form olmaksızın, motifler ve kompozisyon aracılığıyla insan biçiminin çağrıştırmaları, *simgesel antropomorfi* deyimimizin esasını ve bu makalenin çıkış noktalarından birini oluşturmaktadır. Nitekim Yaka’daki 62 kadın baş taşının ön yüzlerinde, söz konusu simgesel antropomorfinin temel kurgusunu meydana getiren farklı bir bölümlenme algılanmaktadır³⁷ (Bk. **Şek. 16; Ekler/Tablo 5**). Yukarıdan aşağıya:

- Tepe şekli geleneksel biçimlerin birinde olabilen ancak her durumda yüzeyi çeşitli bitkisel öğelerle doldurulan, insanda *başlık / tepelik* karşılığı olduğu anlaşılan bir bölüm (*taç*);
- Üstü yuvarlak kemer silmeli, attı ise düz ya da diyagonal bir silmeyle ayrılmış, yüzeyi takı-kuşam nesnelerini betimleyen kabartma motiflerle dekore edilmiş; kompozisyona hâkim olmayan bir bitki motifi de dahil edilmiş olan, insanda *alın* ve *göğüs* karşılığı olduğu anlaşılan bir bölüm (*alınlık*);
- Diyagonal veya düz silmeden sonra, yazıyla doldurulmuş ve genellikle diyagonal kartuşların alt alta dizildiği, insanda *gövde* karşılığı olduğu anlaşılan bir bölüm (*kitabelik*). [Bk. **Şek. 16**]³⁸

Bu düzenlemenin yanı sıra taşların üç boyutlu olarak ele alınıp bir kısmının arka yüzeylerine motifler işlenmiş olması da dikkate alınması gereken bir özelliktir. (Ör. **Şek. 8, 12, 16; Fot. 5, 15.**)

34 Ör. bk. Barışta, 2008; Çal & İltar, 2011, 34-36.

35 Bk. Çal, 2023, 34, 84-85, 87-88, 92, 123-124.

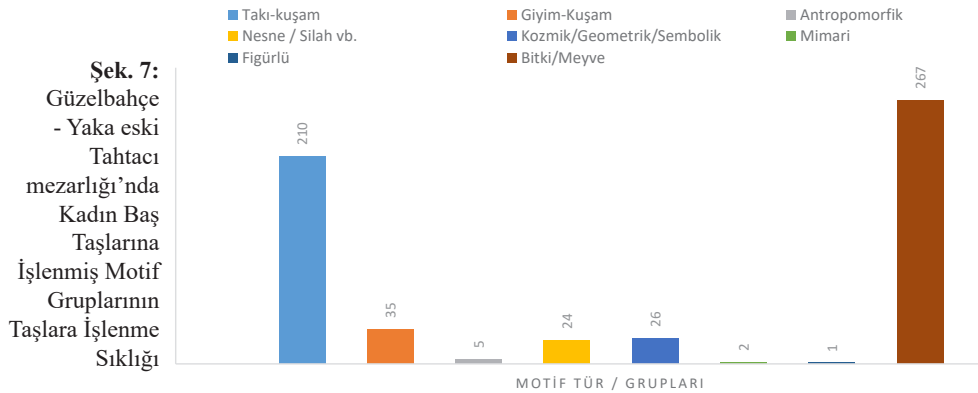
36 Bk. Berkli, 2010.

37 Taşların 35’inde tipik iki bölümlü (alınlık – kitabelik) düzenleme söz konusuyken (Ör. bk. **Fot. 2/a,b**); iki ana bölümlü 13 taştaki kitabeliğin biraz daha geniş tutulmuş serlevha satırına takı vb. işlenmesiyle “karma” bir düzen oluşturulduğu dikkat çekmiştir. Kırık olan 4 taştaki ise durum meçhuldür.

38 Kadın taşlarında bu bölümlenme ve kompozisyon anlayışına uymayan yalnız 6 örnek saptanmıştır ki bunların 2’si mimari kompozisyonlu olup yine de “alınlık” kısmına gönderme ihtiva etmektedir ve diğerleri ise daha geç tarihli olup geometrik (güneş/dairesel rozet vb.) unsur ya da vazıo betisi içermektedirler.

Bu çerçevede; taşlara işlenmiş motif ve kompozisyonların ne olduğuna ve etnografik ileti taşıyıp taşımadıklarına bakmak; belirli motif, bezeme ve kompozisyonların her zaman belirli bölümlere mi yerleştirildiğini; motif ve varsa yerleştirme ilkelerinin, silmelerle ayrılmış bölümlere antropomorfik bir tanım-anlam-kimlik kazandırıp kazandırmadıklarını analitik bir tasnif denemesiyle irdelemek yararlı olacaktır. Mezarlıktaki baş taşları (kadın - erkek) topluca ele alındığında rastlanan motifler şöyle bir gruplandırma ile sıralanabilir³⁹:

- İnsan Biçimine İlişkin (Antropomorfik) Beti Grubu:** El, Saç, Belikli (Örgülü) Saç
- Takı-Kuşam Grubu:** Koşar / pul dizisi; Tekli alın süsü / altını; Dulukçalık; Silindirik muskalık; Üçgen muska/tılsım; Dörtgen muskalık; Kolye / gerdanlık; Tomaka; perperi / zülüflük; köstek
- Giyim-Kuşam Grubu:** Yelek/cepken/camadan; Yelek/camadan kanatları; Keten Kulağı (baş örtüsü); Uzun Çeki; Kemerbest/Fatımaana Kuşağı; Trablus Kuşağı; Kemer/Silahlık; Kemer tokası.
- Eşya / Nesne / Silah vb. Grubu:** Cep saati; Vazo/Saksı; Kase; Heybe, kese vb.; Fiyonk; kurdele; bağ vb.; Hançer; Tabanca; Ok.
- Kozmik / Geometrik / Sembolik Öge Grubu:** Güneş / yıldız / çarkıfelek; Hilal/Alem; Ay-yıldız; İstiridye kabuğu; Diğer (yuvarlak, kare, üçgen, mukarnas, rozet...)
- Mimari Kompozisyon Grubu**
- Figürlü Kompozisyon Grubu:** Kuş [Güvercin (?)]
- Bitki / Meyve Betileri Grubu**

39 Verili listedeki motiflerin bir kısmı kadın baş taşlarında görülmemekte, bir kısmı her iki cinsiyetin taşlarında görülmekte ancak antropomorfi kavramıyla ilişkisi bulunmamaktadır. Dolayısıyla takip edecek olan irdeleme bölümünde burada listelenenlerin tümü değil, ilgili olan ögeler değerlendirilecektir.

A. İnsan Biçimine İlişkin (Antropomorfik) Beti Grubu

Belikli (Örgülü) Saç

Genel bir anlayışla antropomorfik beti ifadesi, insan bedeninin herhangi bir bileşenini kapsayabilir. Elbette akla ilk gelen insan bedeninin dış bileşenleri olarak baş-el-kol-bacak-ayak ve saç-tırnak gibi unsurlardır. Konumuz kapsamında, beden bu tür dışsal-ana bileşenlerinin bir kısmı erkek taşlarında kolayca algılanabilirken (Ör. **Şek. 17**), kadın taşlarında sadece *belik* denilen örgülü saç motifine yer verilmiştir. 5 *şahidede* saptanan bu motiflerin tamamı taşın arka yüzeyine, insan biçimini çağrıştıracak şekilde adeta baştan sırta iner gibi işlenmiştir.

Y. Z. Yörükân, Tahtacı kadın kılık-kıyafetinden bahsederken “kadınların başlarındaki 7, 8, 12, bazen 10, 15 belikten oluşan saçlar”dan bahsetmektedir⁴⁰. A. Sürür de “Saçlar; belikler örülerek uçları kırmızı, yeşil bezlerle bağlanıp, tutturulur ve böylece süslenmiş olur. Ayrıca çeşitli nazarlıklar ve boncuklar da takılır. Evli kadınlar saçlarını iki belik (örgü) yaparlar.”⁴¹ demektedir. Yaka’da belik saptanan taşlar, tarih, isim, belik sayıları ve arka yüzde -varsa- bunlara eşlik eden motifleri şöyledir: Kat.No. B011 (1911/12; Zühre, bekar; 6 belik)⁴²; B118 (1927; Bahriye, bekar; 6 belik + keten kulağı)⁴³; B122 (1928; Döne, bekar; 6 belik + keten kulağı)⁴⁴; B152 (1924/25; Fatma, evli; fiyonk şeklinde bağları olan 6 belik + keten kulağı + kemerbest)⁴⁵; B212 (1909/10; Zeliha, bekar; 5 belik + tepelik)⁴⁶ (Ayr. bk. **Ekler/Şek. 18**). Görüldüğü gibi taşların dördü

40 Yörükân, 2023, 217.

41 Sürür, 1983, 40.

42 Kitabe metni şöyledir: *Huvve'l-bâki, sene 1330 / Dört senedir ararım yok derdimin dermanı / Elden ne gelir hak böyle emr etmiş fermanı / Büyük biraderim vatan uğruna oldu melamet kurban / Derdime derman yarama merhem bulamadım ağlarım / Büyük biraderim Görek'de? şehid oldu / Zalım tıfıs arayıp da beni buldu / Pederimle validemin elleri belinde kaldı / Derdi dermansız yarası merhemsiz ben oldum ağlarım / Muhammed oğlu Hasan'ın kerimesi Zühre ruhuna / fatiha.*

43 Kitabe metni şöyledir: *Ah ölüm, sene 1927 / Tomurcuk gül iken anamın koynunda / Açamadan beni soldurdu Felek / Resul'ün yanında İlah'ın indinde / Yazılan yazıları yaptırdı(?) Felek / Atıdı tabancasını akıdı alkanını / Açtı kitabını yazdı fermanı / Gençlere kıymak imiş Felek'in şanı / Urdu (vurdu?) şimşirini koymadın? Felek / Mahmud oğlu Ali kerimesi / Bahriye ruhuna fatiha / Ali Bek oğlu Muhammed niyazı.*

44 Kitabe metni şöyledir: *Ah mevt sene 1928 / Genç yaşında Azrail virmedin aman / Bulmadı doktorlar derdime derman / Vefasız dertleri çekdim bir zaman / Yoldu, delik delik deldi derd beni / Gülmedim dünyada görmedim safa / Anama babama çektirdim cefa / Mahşer divanında Muhammed Mustafa / şefaatinde mahrum etmesin beni / Mahmud oğlu Ali'nin kerimesi / Döne ruhuna fatiha.*

45 Kitabe metni şöyledir: *Ah min-el-mevt sene 1343 / Emr etti hüda eyledi ferman / Erişti ecel vermedi aman / Dünyada gençliğime doymadım heman / Ahirette muradım virer heman / Murad oğlu Hüseyin'in kerimesi / Mehmed'un zevcesi Kara / Fatma Ruhuna fatiha.*

46 Kitabe metni şöyledir: *1327 / Nev-civanım gitti cennet başına / Firkatı kaldı ebeveynin yanına / Veli kerimesi Zeliha / Ruhuna fatiha.*

6'şar beliklidir ve sadece biri evli bir kadına aittir ki evli kadına ait taşta diğerlerinden farklı olarak *kemberbest* motifi eşlik etmektedir. Bir taş ise 5 beliklidir ve bekar bir genç kıza aittir. Taşlardaki belik sayıları ile Yörükân'ın belirttiği belik sayıları arasında anlamlı bir örtüşme görülemedi, Sürür'ün aktardığı bilgiyi teyit edecek bir bulguya da rastlanmamıştır. Çoğunluğun 6 belikli olmasının sembolik bir mahiyet taşıyıp taşımadığı şimdilik muğlak kalmıştır. (Ay. bk. **Tablo 1; Fot. 5, 11; Şek. 8, 12.**)

Farklı yörelerde, üslup ve kompozisyonu farklı olmakla birlikte, saç ve belik (örgülü saç) motifi işlenen örnekler yayınlara aksetmiştir: Örneğin; Mardin'deki farklı mezarlıklarda⁴⁷; Ermenek⁴⁸ ve Konya'da⁴⁹; Çanakkale-Biga'da⁵⁰, İzmir'de ise Çeşme⁵¹ ve bilinen Tahtacı mezarlıkları olarak Narlıdere⁵² ile Doğançay'da⁵³ bu motif varyantlarla görülmüştür. Ayrıca, bediz / balbal / heykel formlarına yakın tipte olup belik motifinin biraz daha farklı teknik ve kompozisyonla işlenmiş olduğu bazı Malatya⁵⁴, Denizli⁵⁵, Muğla⁵⁶ mezar taşı örnekleri de anımalıdır. Denizli örnekleri arasında, daha yoğun rastlandığı belirtilen Acıpayam-Darıveren (Yukarı mah.)'de, taşlar heykelsimsi formda olsa da belik kompozisyonu Yaka'daki örneklerimize benzerlik gösteren taşlarda 5, 6, 7 arasında de-

47 1827-1916 arasına tarihli 3 taşta saç tasviri (Bk. Bodakçi, 2017, 52, 64, 67, 242).

48 Karamağaralı, 1977, 126, 146; Karamağaralı, 1992, 48.

49 Bülbül, 2020.

50 Biga-Kemer Köyü mezarlığında taşın ön yüzünde, diğer motiflerle girift durumda, kısmi çağrışım yaratacak üslupla saç örgüsü motifine, 1819/20, 1820/21 tarihli birbirine benzer iki taşta yer verilmiştir (bk. Keleş, 2021, 75, 78).

51 Kale'de, 1725 tarihli bir taşta, Biga-kemer Köyü örneklerine benzer şekilde ön yüzde yatay iki şerit halinde (bk. Biçici, 2020, 24-25), ve merkezde ise başlıklı bir taşın sırt tarafında örgülü olmayan saç, 1854 tarihli bir örnekte görülmüştür (bk. Uluer, 2017, 231, 816). Çeşme'deki mezar taşlarıyla ilgili olarak ayrıca bk. Demir A, 1996, 268; Daş, 1996.

52 Karamağaralı, 1977, 126, 146.

53 Özbay, 2024.

54 Çal, 2015, 299 / Fot.3-4.

55 Denizli'de, ne yazık ki söz konusu yayınlarda "*Beylikler ve Osmanlı dönemleri...*" geçmekle birlikte tarihleri belirtilmeyen saç örgülü örneklerle Çameli ilçesi Emecik, Elmalı, Kalınkoz mezarlıkları; Acıpayam ilçesi Dedebağ, Darıveren mezarlıkları; Kale ilçesi Çamlarca, Geblen, Gülbağlık mezarlıklarında rastlanmıştır (Bk. Gökçe vd., 2023; ayr. Kayabaşı, 2022). Denizli Kent Müzesi'nde de, Acıpayam-Darıveren'den getirilmiş oldukça nitelikli bir örnek sergilenmektedir.

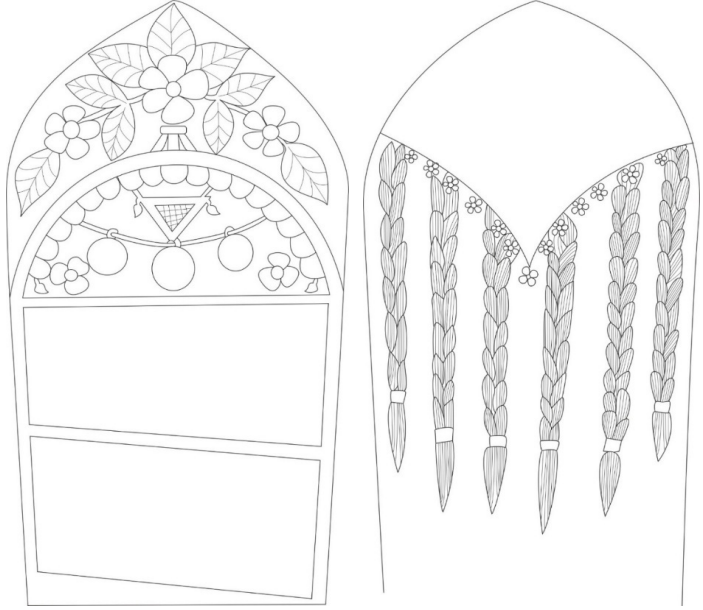
56 Muğla-Beşkaza'da kültürel ve etnik olarak Yörük-Türkmen ve Tahtacı kimlikler taşıdıkları belirtilen bazı yerleşmelerin mezar örneklerinde örgülü saç motifinin sadece kadınlarla ilişkili olmayıp eski Türk gelenekleri ve bazı bulgular referans gösterilerek erkek taşlarında da görülebildiği belirtilmektedir. Yörede, saçların cennete gitmeye yardımcı unsurlar olduğu inancına binaen kişilerin örgülü saçlarının yaşarken kesilip saklandığı, öldüklerinde ise onlarla mezara konulduğu söylenmektedir. Luschan'dan aktarılan ve Tahtacı bir erkeği gösterdiği belirtilen atkuyruğu saçlı erkek görseli de dikkate değerdir (Bk. Eroğlu, 2017, 94). Ne var ki söz konusu saç kompozisyonunun ve erkek taşı örneklerinin Yaka örneklerimizle ilgisini aramak anlamlı görünmemektedir.

ğişen belikler görüldüğü ifade edilmiştir. Ayrıca, bu taşların bazılarında (belik ögesine bağlı olmadan) Umay motifinden bahsedilmektedir ki⁵⁷ bu da not edilmesi gereken bir özelliktir.

Tablo 1: Güzelbahçe - Yaka eski Tahtacı mezarlığı Kadın Baş Taşlarında *Belik* ile Diğer *GiyimKuşam, Taki, Nesne* Motifleri Arasındaki Kombinasyon; Tarih ve Kimlik Bilgileri⁵⁸

ENV. No.	TARİH (M)	İSİM	TAŞ FORM ve İŞLENME ÖZL.	SÜSLEME / DEKORASYON ÖĞELERİ																							
				Antropomorfik beti		Taki-Kuşam						Giyim-Kuşam						Eşya / Nesne									
				BE	Sap	Belik (Örgülü Sap)	Koşar / pal dizi	Fekli alın sırası / ahım	Dutlukeklik	Silindirik muskalk	Üçgen muskalk	Dörtgen muskalk	Kolye / gerdanlık	Tomaka	perperi / zülüflük	sövesek	Yelek / cepken / camadan	Yelek / camadan kanalları	Keten Kulağı (baş örtüsü)	Uzun Çeki	Kemerbest	Kuşak	İnce kemer	Kemer tokası	Çep saati	Vazo / Saksı	Kase
B011	1911/12	Zühre	Gemi teknesi	1		1		1																			
B118	1927/	Bahriye	Gemi teknesi	1		1		1																			1
B122	1928/	Döne	Gemi teknesi	1		1		1																			1
B152	1924/25	Fatma	Gemi teknesi	1		1		1										1			1						1
B212	1909/10	Zeliha	Gemi teknesi	1		1		1																			1

Şek. 8:
Güzelbahçe - Yaka
eski Tahtacı mezarlığı;
ön yüzünde koşar,
kolye, buket bağı; arka
yüzünde, uçlarından
sarkan çiçek süsleriyle
üçgen keten kulağı,
belikler ve belik bağları
işlenmiş B118 katalog
numaralı taşın çizimi.

57 Gökçe vd., 2023, 239. Bu benzerliğin olası nedenleri arasında Alevilik faktörü olup olmadığı aklı gelmektedir ne var ki Acıpayam merkezde ve Yeniköy’de (Tahtacı) Alevi varlığından söz edilse de bu bağlamda Darıveren’in bahsi geçmemektedir (Bk. Çıblak Coşkun, 2013, 50).

58 Tablolarda 1 şeklindeki işaretlemeler sayısal değer ifade etmemektedir. Anılan özelliğin/öğenin mevcudiyetini göstermektedir. Excel’deki bazı formülasyon özellikleri için yeğlenmiştir.

B. Takı-Kuşam Grubu

Koşar / Pul Dizisi ve Tekli Alın Süsü / Altını

Anadolu geleneksel giyim-kuşamında yer yer, kadın çehresinin alın bölgesi üzerinde altın/gümüş para veya süs maksatlı pul dizileri şeklinde rastlanabilen süs ögesi (Bk. **Fot. 8/B**), Yaka Tahtacı mezarlığında tümü kadın baş taşı olan 67 şahidede betimlenmiştir. **Şek. 16'**da da gösterdiğimiz üzere "alınlık" bölümünün üst ayırımını meydana getiren yuvarlak kemer formlu silme hattına paralel konumda, bir veya birkaç sıra halinde yer verilmiştir. Bu motifin işlendiği taşların üç tanesinin tarihleri belli değildir; belli olanlar ise 1815 - 1939 arasına tarihlidir. Otuz tanesi 19. yüzyıla aittir. Yani mezarlığın saptanabilen en erken evresinden geç evrelerine kadar homojen denilebilecek bir sıklıkla uygulanmıştır. *Tekli alın süsü* ise, tarihleri 1875/76 – 1918/19 arasında değişen 19 taşa görülmüştür ve kullanıldığı tüm taşlarda *koşar* eşliğindedir. (**Şek. 12, Fot. 13**)

Ege Bölgesi Türkmen, özellikle Tahtacı kadınlarının giyim-kuşam-takı repertuarında başa giyilen pamuklu kumaştan "terlik" in üzerine, alın kısmına gelecek şekilde bir - beş sıra olabilen, "*koşar*" veya "*sandıklı*" denilen altın dizileri yerleştirildiği bilinmektedir⁵⁹. Alnın tam ortasına sarkıtılan 1 "*mahmudiye*" altını da yaygındır⁶⁰. Bu öğelerin mezar taşlarındaki örneklerine Gördes⁶¹, Narlıdere⁶² ve Doğançay'da⁶³ rastlanmıştır.

Dulukçalık (Dululuk)

Bu takı motifine *koşar*la birlikte; taşın "alınlık" bölümünde karşılıklı olarak iki yanda sarkar halde yer verilmiştir. (Bk. **Şek. 10, Fot. 13**) Ege Bölgesi Türkmen, özellikle Tahtacı kadınlarının giyim-kuşam-takı repertuarında şakaklardan yanaklara 1 ila 3 adet olmak üzere sarkıtılan "*mahmudiye*" altınları da bilinen yaygın takılardandır.⁶⁴ (Bk. **Fot. 14**). Doğançay mezarlığında örneklerine bolca rastlanmıştır.⁶⁵

Muska / Tılsım; Muskalıklar (Hamayıl)

Anadolu'da halk arasında muska/hamayıl olarak bilinen ve boyun bölgesine asılan nesnelere çağrıştıran motifler Yaka Tahtacı mezarlığındaki baş taşlarında çok sık işlenmiştir. Her iki cinsiyetin baş taşlarında rastlanan bu motifler, boyun bölümünün açıkça verilmiş olduğu erkek baş taşlarında, kordon veya köstekle (zincir) boyuna asılı, göğse

59 Tahtacı köylerinde yapılmış iki ayrı araştırmada; Milas – Çomakdağı'ndaki Kızılağaç köyünde bu unsura *tura* denildiği (bk. Demir G., 2008, 440); Manisa-Soma-Kozluören'de *goşar* denildiği (bk. Özdemir, 2014, 172) kaydedilmiştir.

60 Bk. Sürür, 1983, 39; Karademir, 2016, 16-17.

61 Bk. Biçici, 2004.

62 Bk. Karamağaralı, 1977.

63 Bk. Özbay, 2024.

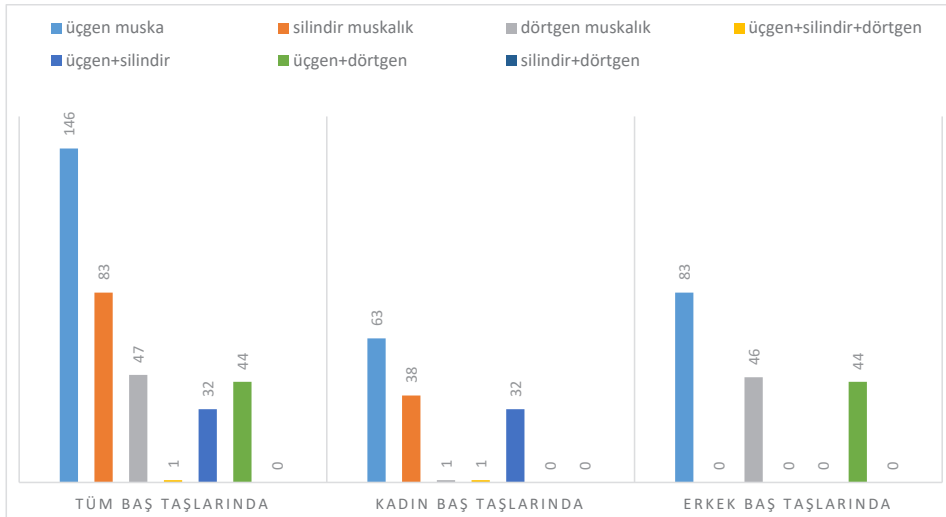
64 Bk. Sürür, 1983, 39; Karademir, 2016, 16-17.

65 Bk. Özbay, 2024. Sayısının tek olması halinde Allah'ın vahdetiyle, üç olması halinde *Allah-Muhammed-Ali* üçlemesiyle sembolik bir ilişkilendirme olasıdır. Not etmek gerekir ki şakak takılarının geçmişi insanlığın erken dönemlerine kadar gitmektedir. Ör. bk. Avşar, 2012, 8.

doğru sarkan öğeler olarak işlenmiştir. Beden bölümlerinin bariz olmadığı kadın baş taşlarında ise, esas asılı olduğu yer belirli kılınmamışsa da *koşarın* altından beliren kordonlarıyla aşağı doğru sarkıtılmış bu unsurlar, “alınlık” adını verdiğimiz (kadın taşlarında, insanın göğüs kısmını da temsil ettiğini düşündüğümüz) bölüme işlenmiştir. Bu grup öğeler mezarlıkta üçgen, dörtgen ve silindirik şekillerde görülmektedir. Üçgen muska/tılsım 146 baş taşında işlenmiştir ki 63’ü kadın taşlarıdır. Kadın şahidelerinin 32’sinde üçgen muska/tılsım ve silindirik muskalık birlikte kullanılmıştır. Yani, kadın taşlarının 38’inde görülen silindirik muskalıkların 32’si üçgen muskalarla birlikte kullanılmıştır (Ör. Fot. 7; Şek. 11, 12, 13). Nitekim, üçgen olan nesne, gerek “göz” benzetimi çerçevesinde nazarla ilişkili bir koruyucu sayılması, gerek üçgenin “teslis” ve birçok manayla ilişkilenebilecek olması nedenleriyle bağımsız bir tılsım/muskadır. (Ayr. bk. Şek. 15.) Silindir öğe ise içinde yazılı bir muska taşıyan bir kaptır ve bu nedenle ikisinin kombinasyonu, taşlardaki motifler bir yana, gerçek yaşamda da yaygındır ki buna delalet eden çeşitli eserlere etnografya müzelerinde rastlanmaktadır (Bk. Fot. 6). Bir adet dörtgen muskalık ise, silindirik muskalık ve üçgen muskayla bir arada kullanılmıştır. (Bk. Şek. 9)

Fot. 6: Ege Üniversitesi Etnografya Müzesi’nde muskalık, muska / tılsım örnekleri. (2022)

Şek. 9: Baş taşlarında muska/tılsım öğelerinin işlenme kombinasyonlarının cinsiyete dağılımı. (Sayılar, kaç taşa belirtilen şekilde kullanıldığını gösterir.)

Kötü güçlerin etkisinden koruma sağlayacağı, uğur ya da iyi kısmet getireceği umulan nesne, yazı veya sembol şeklindeki “gizemli” unsurlara muska, tılsım denmektedir. Muskalar üçgen, dörtgen, kalp ve silindir biçimlerinde hazırlanarak boyuna veya kol-tuk altına asılır. Eski Hint, İran ve Roma kültürlerinde, keza eski Türk kültüründe, özellikle hayvanların vücutlarına ait parçalar muska şeklinde kullanılmış; Altay Türkleri’nde kuş tüyü koruyucu olarak taşınmış; Tanrıça Umay’ın tasvirlerini içeren süretler boyuna kolye olarak asılmıştır⁶⁶ (Bk. **Şek. 15/E**). İzleri eski çağlara değin sürülebilecek olan muska/tılsım geleneğinin Tahtacı mezar taşlarına çok fazla yansımış olması kanımızca bir ölçüde Şamanik gelenek tortularının alttan alta sürmesine, ama bir yandan da Tahtacı inanç sisteminin temellerinden sayılan önemli kişiliklerden ve Fatıma Ana nesebinden olduğu savlanan Ca’fer es-Sâdık’ın da yıldıznâme veya falname uyarınca muska hazırlanma konularıyla alakalı⁶⁷ görülmesine de bağlı olabilir. Ege Bölgesi yarı göçebe aşiretlerin kadın giyim-kuşamından bahsederken A. Sürür, “Çitlembik kutsal bir ağaç olup, özünden nazarlık yapılır. Gümüş gerdanlıkların ortasında uğur sayılan üçgen bulunur.” demektedir⁶⁸.

Yaka mezar taşlarında betimlenen bu tür öğeler arasında üçgen olanın –içine kağıt vb. sıkıştırılabilecek şekilde deriden yapılmış örneklerine rastlanabilirse de– üzerine sembolik motifler işlenmiş kakmalı metal, kimi zaman gümüş, halk arasında yaygın olarak muska ifadesine tekabül eden tılsımlı nesne olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle bazı müzelerde görülen (Bk. **Fot. 6**) ve kimi yayınlarda⁶⁹ ele alınmış örnekler bunu desteklemektedir. Kadın taşlarında tek örnekte görülen dörtgen öğe ile silindirik öğeler ise, muska niteliğinde yazılı bir kâğıdı içerebilecek iç haznelere olan, “kap” görevi görebilen, bu nedenle *muskalık* da denilen öğelerdir. Bazı yörelerde “taşınan şey” / “muskayı, yazıyı taşıyan-içeren şey” anlamındaki *hamayıl* terimiyle de ifade edilirler.⁷⁰

Bu motifin işlendiği benzer örneklere Narlıdere⁷¹ ve Doğançay’da⁷² rastlanmıştır. Farklı tipte mezar taşları üzerinde, farklı teknik ve biçimlerde olmakla birlikte tılsım mahiyeti taşıdıkları ve “şamanik” ilintiler aranabileceği yorumuna elverişli bazı motifler Denizli⁷³ örneklerinde dikkat çekmektedir.

66 Bk. Çelebi, 2020; Demirci, 2020; Çoruhlu, 2020, 58-59, 396.

67 Bk. Çelebi, 2020.

68 Sürür, 1983, 31. Çok stilize olmuş, soyutlanmış ana tanrıça (Umay) figürü olarak dahi dikakte alınabilecek bu üçgen muska/tılsım motiflerinin ilginç bir benzeri Rudenko ve Gluhov tarafından Altaylar’da, Kudırge gömütülüğü yanında bulunan kaya üzerinde, “heykel” sathındaki motifler arasında dikkat çekmektedir. (Bk. Dlujevskaya, 1996; Esin, 2001, 60-61; Avsar, 2012, 11.)

69 Şen, 2019.

70 Çeşitli örnekler için ayrıca bk. Allak, 2021; Oyman, 2016. Arapça *haml* kökünden türemiş *hamayıl* teriminin Latincedeki *amuletum* ile ilişkisini işaret eden Üçer, etnolojide amuletin “zararlı dış etkilerden koruyan ve iyilik getiren obje” tanımını aktarmaktadır (Üçer, 2017, 189-190. Ayr. bk. Amulet, 2024.)

71 Bk. Karamağaralı, 1977.

72 Bk. Özbay, 2024.

73 Gökçe vd., 2023, 244 / Fot. 1.

Fot. 7: Güzelbahçe - Yaka, eski Tahtacı mezarlığı; **A)** Üzerinde koşar, üçgen muska, silindirik muskalık, sarkan köstekler, ay-yıldız, tomaka ve kemerbest/Fatımaana Kuşağı motifleri işlenmiş taş. (Kat. No. B092) **B)** Üzerinde koşar, üçgen muska, silindirik muskalık, kemerbest/Fatımaana kuşağı motifleri işlenmiş taş. (Kat. No. B084)

Kolye / Gerdanlık

Yine taşın “alınlık” bölümüne işlenmiş *gerdanlık/kolye* tasviri, 1880 ile 1936 arasında tarihli 5 taşta görülmüştür. Bunlara *koşar* da eşlik etmektedir. (Kat.No. B118, B121, B122, B127, B199). Bu taşların (B127 hariç) arkası da işlidir ve iki tanesinde (B118 ve B122) *keten kulağı* ile *belikli saç* da görülmektedir. (Bk. **Şek. 8, 10**)

A. Sürür, Ege Bölgesi yarı göçebe aşiretlerin kadın giyim-kuşamından bahsederken “*Kutsal sayılara göre altın ya da gerdanlık takılmaktadır. Ayrıca ekinotu tohumundan ya da aralarına çitlembik özü, mavi boncukla, mercan ve sedeften yapılmış gerdanlık da kullanılmaktadır. Bir kadının ömrü boyunca taktığı boğaz boncuğu gerdanlık, boynuna yılan dolanmasın diye, ölünce birlikte gömülmektedir.*” der.⁷⁴

74 (Sürür, 1983, s. 31.)

Yakın bölgede Gördes⁷⁵, Tire⁷⁶, Çeşme⁷⁷, Bozdoğan⁷⁸ ve Kokluca'da⁷⁹ daha az; Narlıdere⁸⁰, Yakapınar⁸¹ ve Doğançay'da⁸² daha fazla örneklerine rastlanmıştır. Ö. Barışta'nın⁸³ da örneklediği daha farklı varyantlara örneğin Kuşadası-Adalizade ve Çanakkale-Biga'da rastlanabilmektedir⁸⁴. Erzincan'da bu motifin görüldüğü geç tarihli, heykel formundaki bir mezar taşı örneği de dikkat çekicidir⁸⁵. Denizli⁸⁶ örneklerindeki heykelimsi formların boyun bölümlerinde bu takıyı akla getiren ancak kompozisyonu biraz farklı ve ikonografik mahiyeti olabilecek öğelerden de söz etmek yersiz olmayacaktır.

Şek. 10:
Güzelbahçe - Yaka
eski Tahtacı mezarlığı;
ön yüzünde gerdanlık,
dulukçalık, silindir
muskalık ve bitkisel
motifler; arka yüzünde
vazo/saksı ve palmye
benzeri servi işlenmiş
B199 katalog numaralı
taşın çizimi.

75 Bk. Biçici, 2004.

76 Bk. Ebiri, 2016, 331.

77 Bk. Uluer, 2017, 816-817.

78 Bk. Daş, 2010; Daş, 2010b, 445.

79 Bk. Çağlıtütüncügil, 2020, 115.

80 Bk. Karamağaralı, 1977.

81 Bk. Güçlü, 2013.

82 Bk. Özbay, 2024.

83 Bk. Barışta, 2002.

84 Ör.: Adalizade Mezarlığı'nda Ayşe Kadın'ın 1771 tarihli, hotoz başlıklı ve uzun boyunlu taşında bir gerdanlık; Hatice Dudu'nun aynı tarihli ve benzer formlu taşında gerdanlık ve tekli bir mahmudiye altını (Varol, 2018, 194-196, 200-202); aynı formdaki taşlar olarak Biga-Kemer Köyü mezarlığında Şerife Hatice Hatun'un 1805 tarihli ve Ayşe'nin 1753/54 tarihli taşlarında gerdanlıklar (Keleş, 2021, 63, 121) görülmektedir.

85 Şahhanım Canpolat'ın 1960 tarihli heykel formlu mezar taşı için bk. Çal, 2023, 34.

86 Bk. Gökçe vd. 2023.

Tomaka

Taşların “alınlık” adını verdiğimiz bölümüne işlenmiş olan bu ögenin gerdanlık-kolye zannedilmeyip doğru tanımlanabilmesi ancak Tahtacı görenekleriyle ilgili bilgiler ışığında mümkündür. Tahtacı kadın kuşamında ağzının sıkı olması ve evli olmak bağlamında sembolik bir yeri olduğu anlaşılan *tomakaya*, taşa işlenmiş motif olarak Yaka’da 6 örnekte rastlanmıştır [Kat. No. *B046* (1893/94), *B047* (1884), *B092* (1884/85), *B093* (1884/85), *B151* (1908/9), *B175* (1884/85)]. Bu öge, üzerinde çiçek rozetleri, uçlarda ise baş sargılarına tutturulmasına yarayan armut biçimli kancalı kısımları (*armudiye*), kenarlarından sarkan köstekleri, kösteklerin ucunda sallanan metal yaprakçık ve paralarıyla kompozisyonda önemli bir hacim meydana getirir ve yoğunluk oluşturduğu için dikkat odağıdır. Bazı taşlarda (Kat.No. *B047*, *B092*, *B093*) çene altından geçip şakaklar üzerinde *armudiyelerle* tutturulan bir takı çağrışımıyla verilmişken (Bk. **Şek. 11, Fot. 7/A**); bazı taşlarda (*B046*, *B151*, *B175*) *tomakanın* çene altı kısmı görmezden gelinmiş, **Fot. 8/B**’deki gibi sadece yanlarda görünen -çiçek rozetleriyle donatılmış- kısmı yansıtılmıştır (**Şek. 11/B, Fot. 13, Fot. 15**). Betimlemedeki bu farklılık bir hata, taşı işleyenin bilmezliği ya da dikkatsizliğinden değil, anlaşılan o ki çeşitli kısımlardan oluşan *tomakanın* hangi bölümünün betimleneceğine ilişkin estetik bir tercihten kaynaklanmaktadır. A. Sürür’ün verdiği bilgiler arasında bu hususa ilişkin ipuçlarına rastlanmaktadır: **“Gümüş veya altından olan tomakanın iki ucu yanaklardan aşağı sarkar. Çene altından geçerek başa bağlanan sakandırık üstünde, 12 madeni düğme ile 3’lü çingillar vardır. Tomakanın üstünde de, alınlık hizasında, gümüşten zülüflük takılır. Ortasında bir üçgen veya pullarla süslü iki sallanbaçlı şerit vardır. (...) Tomakanın bezden, düğmeden ve boncuklardan hazırlanmış olanına ‘ilmeçeri’ denir. Bu da Tahtacı gelinlerinin kullandıkları türden bir ‘sakak’ tür.”**⁸⁷.

87 Sürür, 1983, 42, 44. Bergama’da bazı Tahtacı kadınlarıyla (Bahar ve Göher Ana) doğal ortamda bir söyleşiyle kıyafet ve takıları anlamaya ve tanıtmaya çalışan Sabiha Tansuğ’un aktardıklarından da **tomaka**, **perperi** ve aparatları hakkında bilgiler özümlemek mümkündür: **“Bizde, baş bağlama günü, tomaka takılır her kadına... Yüz çevresine tomaka takan kadın, başı bağlı (evli) demektir. Tomaka’nın uğuru da vardır. Biz, kır bayır insanıyız. Sabahtan akşama dek ormanda, bağda, bahçede çalışırız. Tomaka’nın kadını yıldırım çarpmasından koruyacağına inanırız.”** Tomaka, çene altından ve yanaklar üzerinden (yukarı doğru geçirilip), baş yırtması’na (iki yandan) kancalanıyor. Kancalar armudiye biçiminde; üzerlerinde çiçek deseni var. İki armudiye’nin alt kenarlarında, üçer tane yuvarlak halka var. Halkaların birine, tomaka ve perperi adındaki alın takısı geçirilmiş. Diğer iki halkaya, çiftler çiftler (madeni pullarla bezenik) zincirler. Zincirler, her iki yandan, kadının beline doğru iniyor. Tomaka’nın çene altından geçen kısmındaysa köstek zincirleri var. Tomaka’nın kendi uzunluğu 42 cm. Alt (yanağa değen) tarafına bir bez dikili. Gümüş tomaka (boydan boy) bu beze dikişle tutturulmuş. Böylece madeni takı yüzü zedelemiyor. Tomaka’nın üzeri, çeşitli boncuklarla süslü (mercan, mavi, al, yeşil boncuklar...). Tomaka halkasındaki ikinci takı, (...) “Perperi”nin zincirleri çift sıra; uzunlukları 50’şer cm. Uçları kancalı. Zincir araları, madeni küçük yaprakçıklarla süslü. Perperi’nin iki zinciri, alın ortasından çapraz geçirilip, baş yırtması’nın iki tarafına kancalanıyor. Kadının başı hareket ettikçe, madeni yaprakçıklar alın üzerinde titreşiyor; rüzgârdan etkilenen kavak yaprakları gibi. Göher ana: “Benim anamın zamanında, perperi’yi yüz üzerinde çaprazlarırmış

A)

B)

Fot. 8:

A) Bir Barak kadınında, geleneksel Tahtacı giyimine de çok benzeyen bazı örnekler: Sırt üzerine üçgen şeklinde sarkan *keten kulağı*, onun uçlarından sarkıtılan süsler, çeşitli *köstekler*. **B)** Kazdağı bölgesi Tahtacıları'nda kadın başı kuşam ve süsleri. *Terlik, koşar, perperi, dulukçalık, tomaka* görülmektedir. (Erden, 1998, 73, 166.)

Tomaka işlenmiş taşlarda, geleneğin diğer sembolik öğelerinden *kemberbest* ve *ay-yıldız* ile anlamlı bir korelasyon gözlemlenmemiştir. *Tomaka* motifli taşların 3'ünde *kemberbest* ve bu üçünden birinde ek olarak *uzun çeki*; 2 taşa *ay-yıldız* vardır. *Tomakalı* taşların tümünde *koşar*, *köstek*, *üçgen tulsım* ve *silindirik muskalıklar* vardır. Ayrıca *tomaka* işlenmiş taşların ait olduğu kişiler, kitabe bilgilerinden anlaşıldığı kadarıyla evli olmayan genç kızlardır. (Bk. **Tablo 3, 4**) Bu durum, ölü gömme gelenekleri çerçevesinde genç kızların evliliğe ve inanca bağlılık meali yüklenen öğelerle gömülmesiyle bağlantılı olarak, öğeleri sembolize eden motiflerin de taşta işleniyor olduğu, şeklinde yorumlanabilir.⁸⁸

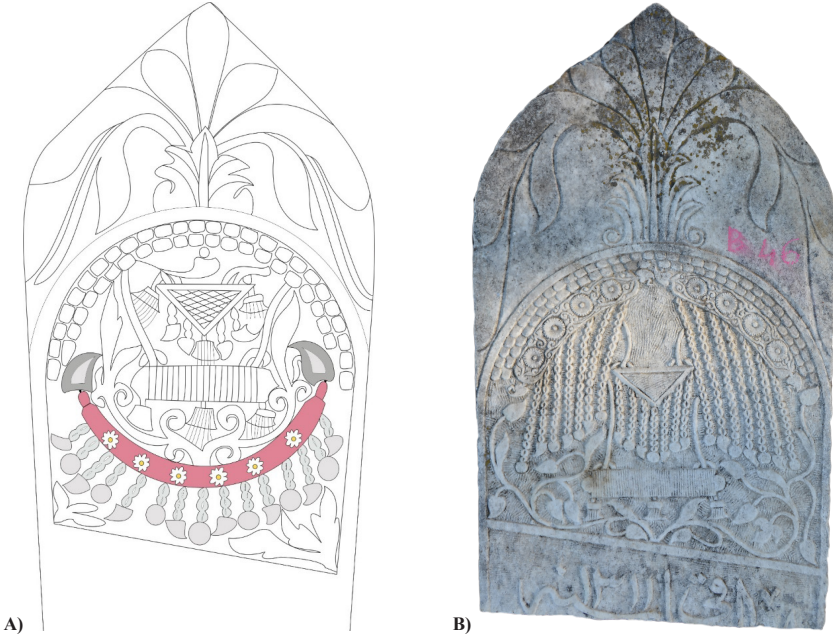
düğünlerde bayramlarda. Ben bile gördümdü. Şimdiyse, yalnız alın üzerinde çaprazlıyorlar.” Armudiye'nin diğer ikişer halkasına, 67 cm uzunluğunda zincirler takılı; çift çift. Uzun olan zincirler, madeni yuvarlak pullarla süslü. (...) Bu zincirlere (...) “köstek” de denir, “uzun zincir” de denir. Köstek'ler, iki yandan ve belden aşağıya kadar iniyor. İstendiğinde, başın arkasında da düğümlenebiliyor.” (Tansuğ, 1985, 24). Bu öğeye Milas – Çomakdağı - Kızılağaç köyünde “sakındırak” (Demir G., 2008, 440); Manisa-Soma-Kozluören'de yine “tomaka” denildiği (Özdemir, 2014, 173) kaydedilmiştir.

88 Giyim-kuşam-gelenek araştırmalarından elde edilen bilgilerde *tomakanın* evlilikle, ağız sıklıkla ilişkilendirilmesine ve önemi vurgulanmasına karşın, mezarlıkta 40 evli kadın taşı olduğu halde *tomaka* işlenen taş sayısının neden sadece 6 olduğu ayrıca üzerinde düşünülebilecek bir sorudur. Araştırmalarımız genişleyip derinleştikçe bu hususta doyurucu yanıt üretme olanağı bulacağımızı umuyoruz. Şimdilik, kanımızca, bu motifin geleneksel reel hayattaki giyim-kuşamda neredeyse “zorunlu” bir anane olmasından farklı olarak; mezar taşlarında zorunlu bir sembolik uygulama olmadığı, ustalık-işçilik zorlukları dolayısıyla maaliyet ve “müşterinin” ekonomik durumuyla ilgili erişim sıkıntısı olabileceği göz ardı edilmemelidir.

Gerçek örnekleri arasında çok sade olanlarının yanı sıra gösterişli örnekleri de bulunan *tomakalara* kimi etnografya müzelerinde rastlamak mümkündür (Ör. Bk. Fot. 9).

Fot. 9:
Narlidere (Tahtacı-
Alevi) Kültür Evi'nde
sergilenmekte olan
etnografik eşyalar arasında
“tomaka” ve “perperi”
örnekleri. (2023)

Şek. 11: Güzelbahçe - Yaka eski Tahtacı mezarlığı; **A)** köstek ve armudiyeleleriyle *tomaka* (renkli vurgulanmış), *koşar*, *üçgen muska*, *silindirik muskalık* ve bitkisel motifler işlenmiş B047 katalog numaralı taşın çizimi. **B)** Üzerinde *koşar*, *üçgen muska* ve *silindirik muskalık*, *perperi* çağrışımı oluşturan *köstekler* işlenmiş olan, alt tarafı kırık B046 katalog numaralı taş.

Şek. 12:
Güzelbahçe - Yaka eski
Tahtacı mezarlığı; *koşar*,
tek alın mecdiyesi,
üçgen muska ve silindir
muskalık; arka yüzde
belikler ve bitkisel motif
betimlenmiş B011 katalog
numaralı taşın çizimi.

Perperi/Zülüflük ve Köstek

Baş bölgesine çaprazlanan zincir, metal yaprakçık ve levhalar gibi öğelerden oluşan bu takı (**Fot. 8**) aslında Yaka taşlarında net olarak tanımını yapabildiğimiz bir unsur değildir. Ne var ki köstek/zincir/ yaprak şeklinde metal pullardan oluşan ve genelde tomakayla bağlantılı aksesuarın perperi illüzyonu yarattığına da dikkat çekmek gerekmektedir. (Bk. **Şek. 11/B**, **Fot. 13**)

Kıyafet ve takılarla birlikte kullanılan diğer bir aksesuar olarak *köstekler* ise *tomaka*, *perperi*, *muskalık*, *kemberbest tokası* gibi öğelerin uçlarından-kanarından sarkan uzun veya kısa zincirlerdir. Bu zincirlerin ucunda metalden yapılmış, bitki/meyve tohum

ya da meyvelerini andıracak küçük yuvarlak levhacıklar ya da yaprakçıklar, kimi zaman boncuklar sallanabilmektedir.⁸⁹ Yaka kadın baş taşlarındaki betimlerde, **Şek. 11, 14; Fot. 7/A, 13, 15**'teki gibi işlenmiştir.

C. Giyim-Kuşam Grubu

Keten Kulağı / (Baş Örtüsü)

“Başörtüsü” genel tabirine ve görünümüne uymakla birlikte Tahtacı kadın giyim-kuşamında özel öneme sahip “keten kulağı” ögesine denk gelen motif, bazı taşların arka yüzeylerinde yani “sırt” tarafında görülmüştür.

Yaka – Tahtacı kadın mezar taşlarında bu ögenin sırtta üçgen şeklinde betimlendiği şahideler; Bahriye'nin 1927 tarihli taşı (Kat.No. B118); Döne'nin 1928 tarihli taşı (Kat.No. B122); Fatma'nın 1924/25 tarihli taşı (Kat.No. B152); Zeliha'nın 1909/10 tarihli taşıdır (Kat.No. B212). Dört taşta, bu motife *belikler* eşlik etmiştir. (Bk. **Şek. 8; Fot. 11; Tablo 4**).⁹⁰

Keten, Tahtacı kadın giyiminde başa giyilen *terlikin* üzerine bağlanan kumaştır. Keten'in arkaya gelen ve baş örtüsü gibi olan üçgen ucuna *keten kulağı* denmektedir. [Bk. **Fot. 8/A; Fot. 10**; Tansuğ, 1985, 11, 64.] *Keten bağlama* gelenekseldir ve Yörükân'ın vurguladığına göre evli kadınlar için zorunludur. Gelinlere özel bir törenle bağlanır. Kocası ölmüş kadın, keten bağlamaz. Ayrıca da sırrı saklama, yola girme, bir nevi ağzı sıkı olma hususlarına ilişkin de bir sembol niteliğindedir ve erkan gören kadınlar ile bu yola bağlılığı olan kadınlar, o sırada evli olmasalar bile bu bağı sarabilir. Keten kulağının kenarlarına ve uçlarına metal süs, para şeklinde ağırlıklar bağlanabilir.⁹¹

Uzun Çeki

Yine “sırt”a, üç boyutlu ele alınmış bazı taşların (Kat.No. B144, B172, B175) arka tarafına işlenen bu motif ilk bakışta bir giysinın omuzlara asılmasına yarayan bir unsur gibi algılanmaktadır. Ancak gerek yayınlardaki Tahtacı/Türkmen giyimi anlatımlarında, gerekse görsellerde ve müzelerde, bu şekilde askılı bir kıyafetle karşılaşmamıştır. Dolayısıyla bu ögenin, Tahtacı kadın giyim-kuşamında sembolik mahiyetleri olan “uzun çeki”nin bir yorumu olduğu anlaşılmaktadır. (**Şek. 13; Fot. 12, 15**)

89 İskit takılarında dahi örneklerine rastlanabilen bu tür ögelerin (Bk. Avşar, 2012, 8) alttan alta Umay kültüne dek uzanabilecek sembolik içerikleri olduğu düşünülebilir. Ağaçlara bağlanan çaputlar bağlamında da düşünülebileceği gibi (Bk. **Fot. 3, 4**) bu unsurların da eski Türk mitlerinde anlatılan, kutsal kayın ağacının dallarında yaprak olarak sallanan ceninlerin tanrı tarafından yeryüzüne üflenmesi, onların ana rahmine düşmesi (bk. Çoruhlu, 2020, 56.) ve Umay'ın etki ve himayesine girmesi bahsiyle ilişkili olarak, *canları, ölüm-yaşam döngüsünü, doğum, çoğalma ve bereketi* ihtiva eden sembolik bir mahiyeti olabileceği göz ardı edilmemelidir.

90 Uzun beliklerin çok güzel işlendiği B212 katalog numaralı taşta ise bir keten kulağı değil ama, *tepelik* olmaya daha uygun, sırt üzerine düşmeyen bir tür sembolik baş örtüsü tasvir edilmiştir.

91 Yörükân, 2023, 217-218.

Uzun çekiyle ilgili olarak A. Sürür “Gelinin başından yere doğru sarkan kırmızı-yeşil, süslü bir uzun çeki de vardır. Bu, sağda, solda üçerli de olmaktadır. Fatımaana’ımızın saçının simgesidir (remzidir).” demektedir.⁹² S. Tansuğ’un Bergama - Merkez Kapıkaya yöresinden uzun çekiyle ilgili aktardıkları arasından, ögeyi tanıtlamaya yardımcı olacak ifadeler şöyledir: “(...) Çeki’nin eni 5 santim. (...) başın arkasına bir dikişle tutturuluyor. Boşta kalan uçlar başın arkasından bele doğru bırakılıyor (kordela gibi). Baş arkasından bele doğru inen çeki’nin her iki ucunda, 12’şer santimlik kısımlar, üçer sıra pulla işlenmiş.”⁹³ Ancak gerek araştırmacıların verdikleri görsellerde gerekse taşlar üzerinde saptadığımız betimlemelerde, söz konusu ögenin yöre yöre, dönem dönem varyantlar halinde uygulandığı, uygulamada yorumlanmış olduğu anlaşılmaktadır. (Bk. Fot. 10/A-B-C)

Arkasında uzun çeki motifi yer alan baş taşlarında, Kemberbest/Fatımaana Kuşağı, kemer tokası, koşar, üçgen muska, silindirik muskalık da betimlenmiştir (Bk. Şek. 13; Fot. 12; Tablo 4). Kat.No. B175’te tomaka da yer almaktadır. Uzun çeki motifi taşıyan üç taştan ikisi evli hanımlara aittir, biri ise kırık olduğu için (Fot. 15) bu husus muğlaktır. Sırttaki uzun çeki motifine Doğançay örneklerinde de rastlanmıştır⁹⁴.

Fot. 10: A) Ödemiş-Kayaköy’de gelin giyiminin arkadan görünüşü; sırtta üçgen şeklindeki keten kulağı eski paralarla, köstek ve çuhalarla süslü. Arka/yanlarda, aşağı sarkan sarı renkte iki uzun çeki. (Görsel: Tansuğ, 1985, 62.) B) Ege Bölgesi geleneksel Türkmen / Tahtacı kadın giyiminde “keten kulağı” (yeşil okla gösterilen) ve “uzun çeki” (kırmızı oklarla gösterilen). (Görsel: Sürür, 1983, 56.) C) Baştan aşağı sarkan kırmızı-yeşil iki kuşak şeklindeki “uzun çeki” ve diğer giyim-kuşamın arkadan görünüşü. (Görsel: Tansuğ, 1985, 41.)

92 Sürür, 1983, 32, 42.

93 Tansuğ, 1985, 25.

94 Bk. Özbay, 2024.

Fot. 11: Güzelbahçe - Yaka eski Tahtacı mezarlığı; Kat.No. B152'nin ön yüzünde *kemerbest/Fatımaana kuşağı* ve *tokalar*, tepelikteki buket kompozisyonunda *fiyonk*; arka yüzünde üçgen şekilli *keten kulağı* (baş örtüsü) ve *fiyonk kurdeleli belikler* ile *kemerbest/Fatımaana kuşağı*.

Kemerbest/Fatımaana Kuşağı ve Kemer Tokası

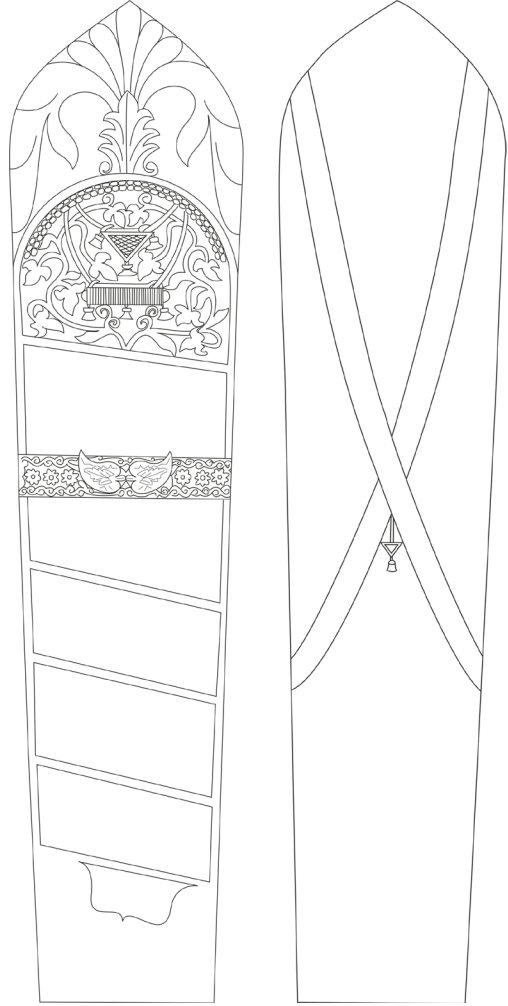
Esas olarak bir giysiyi tutturma, kaymasını önleme işlevi olan, aksesuar olarak da estetik ve işlevsel yönleri olan kemer/kuşak ögesi, Yaka'daki Tahtacı kadın baş taşlarının "kitabelik" bölümüne, ilk satırdan (*serlevhadan*) sonra yer alan bir bordür halinde, kimi örneklerde taşı çepeçevre dolanan (Ör. **Fot. 11**, **Fot. 12**) bir motif olarak işlenmiştir.

Giyim-kuşam araştırmacılarının anlatımından⁹⁵ ve sunulan bazı görsellerden (Ör. **Fot. 10**, **14**) Tahtacı kadın giyim-kuşamında bele sarılan ögeler olarak "Fatımaana kuşağı" ve "kemerbest" denilen iki ayrı unsur olduğu anlaşılmaktadır. Nitelikleriyle ilgili farklı anlatımlar, yörelerdeki imkân, gelenek veya anlayış farklılıklarının tanımlara da yansımaları sonucudur. Örneğin *Fatımaana Kuşağı*'na ilişkin A. Karademir'in tarifleriyle A. Sürür'ün tarifleri biraz farklıdır, ama aynı ögeden bahsettikleri anlaşılabilir.

95 Bk. Sürür, 1983, 31-32, 42-43; Karademir, 2016, 15-16; Tansuğ, 1985, 46.

Şek. 13:

Güzelbahçe - Yaka eski Tahtacı mezarlığı; önlü-arkalı işlenmiş Kat.No. B144'ün ön yüzünde *koşar*, *üçgen muska*, *silindirik muskalık*, *kemberbest* ve *kemer tokaları* ile bitkisel motifler; arka yüzünde çapraz *uzun çeki* ve kıyafetlerin [özellikle keten kulağının (burada betimlenmemiştir)] orta ucundan sarkan, yine *üçgen muska* formunda metal süs/ağırlık ve püskülleri.

Araştırmacılardan, Tahtacı kadın kıyafetlerinde *kuşak* ve *kemberbest*le ilgili şu özümler yapılabılır: Kırmızı kadife, kırmızı veya mavi çuhadan yapılan, yaklaşık 6 cm enli, gümüş kabarıklarla süslü veya gökkuşağı gibi yedi renk kuşağından oluşan⁹⁶, alt kenarından boncuk ve para dizileri sarkan, iki ucu gümüş tokalardan geçirilen *kuşak*, evlenecek kızın beline baba tarafından takılır ve “Kızım, gittiğin yerde elini, belini, dilini sıkı tut.”

96 A. Karademir, yedi ayrı renk krepten yapılan, uzun al ve kısa al *Fatımaana kuşağı*nın gökkuşağını simgelediğini, doğanın bütün renklerini barındırdığını; bazı renklerin de özel anlamları olduğunu belirtir: “*Pençe-i Al-i Aba* renkleri” denilen renklerden *beyaz* Muhammed’i, *yeşil* tarikatı, *kırmızı* Ali’yi, *siyah* Fatıma Ana’yı, *açık yeşil* ve *sarı* Hasan’ı, *açık kırmızı*, *yeşil* ve *peembe* Hüseyin’i simgeler. (Karademir, 2016, 15-16.)

öğüdü verilir. Bu kuşağı kız babası hazırlar ama tokaları erkek ailesi gönderir. Bu, yaşam boyu takılır, hatta öldükten sonra mezar kıyafetleri arasında yer alabilir. Ama ayrıca, baş bağlama günü gelinlere *kemberbest* de bağlanır. Her sülalenin bir *kemberbesti* olur. Değişen anlatımlara bakılırsa; anne veya kaynana kızına veya gelinine devreder. Baş bağlama günü geline takıldıktan sonra kırk gün sürekli takılır; sonra bir yıl boyunca düğünlerde, bayramlarda takılır. Daha sonra sandığa kaldırılır ve kadın bir gün onu gelinine (veya kızına) devreder.⁹⁷

Nihayet; mezar taşlarına yansımış olan motif, *kemberbest* ve *Fatimaanakuşağı* imgelerinin sembolik bir biresimidir⁹⁸ ve Yaka'daki örneklerde iki ayrı kuşak olarak değil, biresim mahiyetinde tek bir *kuşak/kemer* şeklinde işlenmiştir.

Kemberbest/Fatimaanakuşağı motifi, Yaka - Tahtacı mezarlığında, tarihleri 1883 ile 1925 arasında değişen 14 taşa işlenmiştir. Bunlar, *Kat.No. B032* (Ahmed kızı Sultan, 1894/95), *B084* (Bekdaş Ali'nin kerimesi Bahar, 1890/91), *B086* (Bacak Hüseyin zevcesi Maviş, 1897/98), *B091* (Bacak kızı Temâşâ, 1883/84), *B092* (Hamza oğlu Ali'nin kızı Bağdad, 1884/85), *B107* (Ali'nin kerimesi Selvin, 1887/88), *B130* (Hıdır'ın kızı Sürmenaz, 1900/1901), *B144* (Mehmed'in zevcesi Teslime, arka yüzde *uzun çekilerle*, 1890/91), *B151* (Hüseyin'in kızı Sultan, tomakayla birlikte, 1908/9), *B152* (Mehmed'in zevcesi

97 Tansuğ, 1985, 37; Sürür, 1983, 31-32, 42,43; Karademir, 2016, 15-16.

98 Kuşak/kemer ögesi, Alevi-Bektaşî özellikle Tahtacı giyim kuşamında, itikad – inanışlarla ilişkili gelenekler çerçevesinde “*kemberbest*” ve “*Fatimaanakuşağı*” olarak ifade edilen özelleşmiş sembolik varyantlarla karşımıza çıkmaktadır. Tahtacı kadın giyiminde kuşağın, Tahtacı ahlak öğretisinde önemi olan “*elini belini dilini tutmak*” ilkesiyle de ilgili olduğu kabul edilmektedir. Gelinin beline genellikle iki kuşak sarıldığı; birincisinin *kemberbeste* olup, Hz. Ali'nin savaşa giderken 17 mücahidine bağladığı kuşağı simgelediği, diğerinin ise *Fatimaanakuşağı* olduğu belirtilmektedir (Karademir, 2016, 15-16). A. Sürür'ün de, bahsi geçen hususların yanı sıra özellikle dikkatimizi çeken şu ifadeleri yoğun bir sembolizmi düşündürür: “*Kuşak ve kemerler, gömlek-soy anlamının tanımlayıcısıdır. Yüzyıllar boyunca, gelin gideceği gün kızlarına babaları tarafından uygulanan 'kuşak kuşatma' ritüeli ile kuşatılan bu kuşağın tılsımlı varlığına inanılmıştır. Bugün Ege Bölgesi'nde çok yaygın biçimde sürdürülen bu rit, bir şalı gelinin başından üç defa geçirdikten sonra ona kuşatmaktadır. (...) Belbağı denilen kemberbeste ise, Çepni gelininde ayrı bir anlamı içerir. Kuşakta sıralanan 12 büyük sikke, 12 imamı göstermektedir. Yanlardan sarkan uçlarında ise bir sıra çıkkaklar vardır. Bunlardan 4'lü on sıra, sayısı kırktır. Bu dört kapının 40 makamını gösterir. Kuşağın uçlarına doğru görülen birer büyük düğme, gözdür. Bunlar Hasan-Hüseyin'dir. Gözlerin çevresindeki 6 çıkkak, petek-sır anlamındadır. Kemerin ucunda bulunan 14 küçük çıkkak, 14 masum-u pâk, 12 büyük çıkkak, 12 imamı, 9 çıkkak Adem ve bunların arasına yerleştirilen 72 boncuk ve düğme Kerbelâ şehitlerini anlatır. Ve en son kemerin uçlarında sallanan 14 püskül 14 masum-u pâk sayısı kadardır.*” (Sürür, 1983, 31-32). Ne var ki giyim-kuşama nazaran taşa işlenmiş öğelerde bu denli detay görülmemektedir. Tansuğ'un aktarmalarında ise *kemberbestle* ilgili Muğla yöresinden şunlar dikkat çekmektedir: “*Bele, yün şal kuşak sarılı. Kuşak'ın üzerinde bel bağı var. Bağın önüne yedi top dikilmiş. (...) Belindeki kuşak, eskiden kalmazdır. Peki üzerine gelen deniz kabuklarının anlamı var mı? "Aaa, o, soyumuzun kuşağıdır; kemberbest'tir. Kemberbest'i gelinim bir yıl takacak. Sonra saklayacak. Bir gün gelinine verecek.*” (Tansuğ, 1985, 46.)

Fot. 12:

Güzelbahçe - Yaka eski Tahtacı mezarlığı; önlü-arkalı işlenmiş Kat. No. B172'nin ön yüzünde bitkisel unsurların dışında, *koşar*, *üçgen muska* ve *silindirik muskalık* ile *kemerbest* ve *tokalar*; arka yüzünde yine *kemerbest* ve onun kuşattığı *çapraz uzun çeki*.

Kara Fatma, 6'lı belik ve keten kulağıyla birlikte, 1924/25), B172 (Muhammed'in zevcesi Selbi Naz, kemerbest ve uzun çeki ile, 1887/88), B175 (kırık olduğundan kimlik/isim meçhuldür; 1884/85), B194 (Süleyman kerimesi Gevher, 1889/90), B223'tür (Tahtacı Veli'nin kızı Zeliha, 1886/87).⁹⁹ (Bk Şek. 13, 14; Fot. 7, 11, 12, 13, 15).

İlgili mezarda yatan kadının kimin kızı ya da eşi olduğunu belirten kitabe ibaresinden hareketle evli olup olmadığı değerlendirilebilmektedir. Örneklerimizde, bir taşta bilgi meçhul iken dört taşta *zevce* ifadesiyle kadınların evli oldukları belirtilmiştir. Diğer taşlarda ise salt "*kerimesi*" ya da "*kızı*" sıfatlarına yer verilmesine istinaden evli olmadıkları değerlendirilebilir.

Dolayısıyla; kıyafet gelenekleri ve diğer anelerde sembolik mahiyetine vurgular yapılan *kemerbest* ve *toka*, şahidelerde motif olarak işlendiğinde, ölen kişinin halihazırdaki medeni durumuna dair doğrudan bir gösterge olmayabilir. Görünüşe göre, Tahtacıların -izleri kurgan geleneğine kadar sürülebilecek olan "öte dünya inancı"nın etkili olduğu gömme geleneklerinde cenazelerin giyimleri ve bazı eşyalarıyla, özellikle kadınların evliliğe ilişkin sembolik mahiyeti olan "baş bağlama" unsurlarıyla, bekar genç kızların

⁹⁹ Ayrıca B122'de, ön yüzde olmadığı halde, arka yüzde güçlkle, kuşak/kemerbest izi algılanmaktadır. Net olmadığı için tabloya işlenmemiştir ancak şerh düşmekte yarar vardır.

gelinlikle ve gelin olmaya ilişkin öğelerle birlikte gömüldüğü¹⁰⁰, dolayısıyla bunların taş da benzer maksatla işlenmiş olabileceği dikkate alınmalıdır.

Bu taşların tümünde istisnasız, çift yaprak motifi şeklindeki *kemer tokaları* da işlenmiştir. Kadın taşlarında tokasız bir kuşak/kemerbest tasviri yoktur; bu taşlarda *muska/muskalık* ve *koşar* da görülmektedir. (Bk. **Tablo 3**, **Tablo 4**)

Değindiğimiz üzere, geleneğe kız babasının hazırladığı kuşak (*Fatmaana kuşağı* ya da *gümüş kuşak*) için gereken, erkek ailesinin alıp gönderdiği, *kadın-erkek* simgesi olduğu (eşlerin bağlılığını simgelediği) kabul edilen¹⁰¹ realitede gümüş olan bu *kemer tokalarının* biçimi konusunda, ihtiyatlı olmak kaydıyla, tekrar eden, üsluplaşmaya yüz tutmuş bir formun varlığından söz etmek gerekmektedir. Aynı çerçevede, Tahtacı geleneklerinde Fatıma Ana imgesiyle ilişkilendirilen kuşak/kemer unsurunun taşta işlenmiş bu varyantlarındaki detaylara bakıldığında kemer/toka motiflerinin içini dolduran bazı küçük motiflerin yarattığı çağrışımlara da değinmek yersiz olmayacaktır: Şek. 15'te bir ölçüde göstermeye çalıştığımız üzere; toka biçimleri ve detaylarda daha küçük bitkisel karakterli bezeme öğeleri, Türklerin İslam'a geçişi sonrasında Anadolu'da Fatıma Ana imgesine dönüşerek yaşamaya devam ettiği yönünde güçlü savlar bulunan eski tanrıça Umay Ana¹⁰² tasvirlerinde izlenen bazı öge ve kompozisyonlara benzerlik göstermektedir. Mezar taşlarındaki kemer tokaları, simetrik yerleşimli birer kıvrık yaprak, çoğunlukla da rumî motifini andırmaktadır¹⁰³. Ana motiflerin içini dolururan bitkisel öğeler de filiz denilebilecek kıvrımlı karakterdedir. Zaten stilize olan bu unsurların daha da stilize olmasıyla, Umay'a ilişkin tasvirlerde rastlanan "kanat" kompozisyonuna, yer yer bir palmeti ya da hatayîyi andıran "üç dilimli taç" öğesinin yanlara ayrılan iki dilim kompozisyonuna, yer yer yine stilizasyonla meydana getirilmiş figürün kendisine benzerlikler ortaya çıkmıştır. (Bk. **Şek. 15**)

Varyantlar şeklinde bazı örneklerine başka Tahtacı mezarlıkları olan Doğançay'da¹⁰⁴, Narlıdere'de¹⁰⁵ ve Bayındır-Yakapınar'da (Uladi)¹⁰⁶ rastlanmıştır. Mezar taşı biçimi ve işlenişi farklı olmakla birlikte "kemer" şeklinde bir motif Denizli-Emecik¹⁰⁷ örneğinde dikkatimizi çekmiştir.

100 Bk. Selçuk, 2008, 268-273; Küçük, 1995, 121-122.

101 Bk. Tansuğ, 1985, 37; Sürür, 1983, 31; Karademir, 2016, 15-16.

102 Çocukların koruyucusu, doğumlarına yardım eden, onlara sağlık veren, anaç, ateş ve ocakla, doğum ve bereketle ilişkili Umay için bk. Çoruhlu, 2020, 53-61, 396; Geybullayev & Rızayeva, 1999; Potapov, 1996. Hz. Muhammed'in kızı, Hz. Ali'nin eşi, Hasan ve Hüseyin'in annesi olup halk arasında birçok efsane ve inanişe konu olarak "şefkatli, iffetli, parlak, şifacı, evin ocağı, direği..." şeklinde imgesel bir karakter kazanan Fatıma için bk. Kandemir, 1995; Üçer, 2017; Kumartaşloğlu, 2015.

103 Rumî konusunda bk. Mülayim, 2015; ayr. Ertürk, 2018, 54-57.

104 Özbay, 2024.

105 Bk. Karamağaralı, 1977.

106 Bk. Güçlü, 2013.

107 Gökçe vd., 2023, 244, Fot. 1.

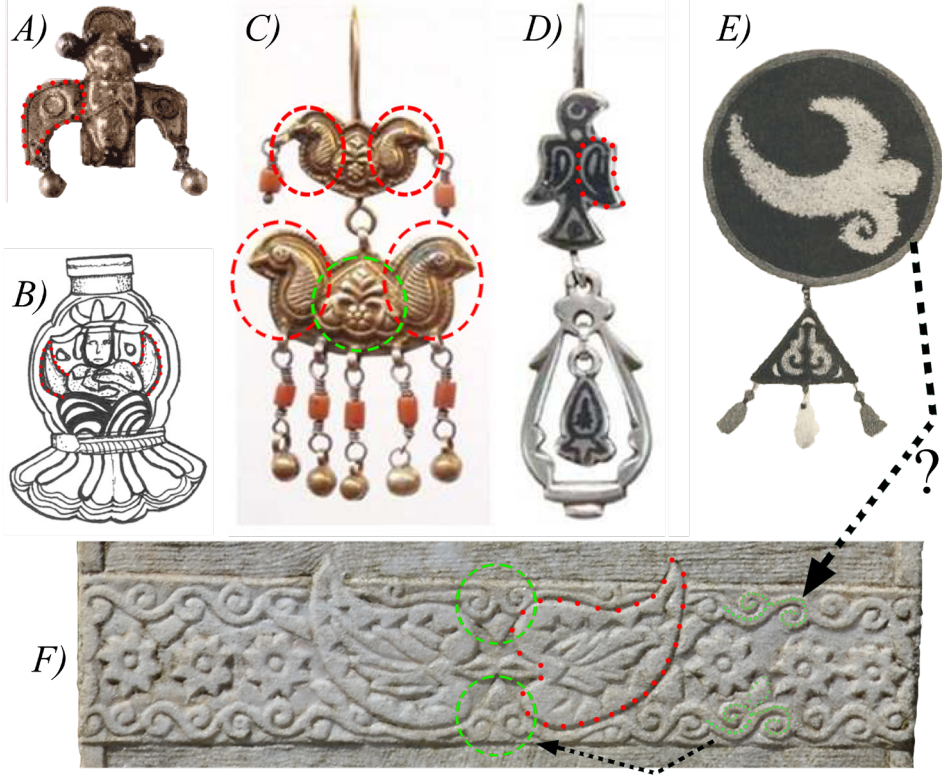

Şek. 14: Güzelbahçe - Yaka eski Tahtacı mezarlığı; **A)** Koşar, üçgen muska, silindir muskalık, kemerbest ve kemer tokası motifleri işlenmiş B032 katalog numaralı taşın çizimi. **B)** Koşar, tekli alın altını (mahmudiye), üçgen muska, silindir muskalık, kemerbest ve köstekli kemer tokası motifleri işlenmiş B086 katalog numaralı taşın fotoğrafı.

Fot. 13:
Güzelbahçe - Yaka
eski Tahtacı mezarlığı;
koşar, tek alın altını,
üçgen muska ve
silindirik muskalık,
tomaka ve köstekleri
ile kemerbest ve kemer
tokası işlenmiş Kat.No.
B151. (Tüm ve detay.)

Fot. 14: Solda; Narlidere (Tahtacı-Alevi) Kültür Evi'nde, "Mezar Odası"ndaki mezar modelinin baş tarafında sergilenen bir *kemerbest* örneği (2023). Sağda; Merkez Kapıkaya Türkmen kadın giyiminde *kemerbest* ve yuvarlak *tokalar*, baş bölgesinde *koşar*, *tek alın altını*, *tomaka*, *perperi*. (Fotoğraf: Tansuğ, 1985, 19.)

Şek. 15: A) VII. Koybala Kurganı'ndan *Umay* tasvirli küpe (Skobelev'dan akt. Avşar, 2012, 13.) B) Minusinsk Etnografya Müzesi Koleksiyonu'ndan *Umay* tasvirli iğne kabı (Skobelev'den akt. (Avşar, 2012, 12.) C) Bir gümüş Özbek küpesi D) Hazarlara ait bir gümüş küpe (Avşar, 2012, 17.) E) *Umay* betisi olduğu düşünülen bir tılsım (Çoruhlu, 2020, 59.) F) Güzelbahçe - Yaka eski Tahtacı mezarlığı Kat. No. 144, *kemberbest* ana motifi ve detayındaki alt motifler. [Görseller arasında motif benzerlikleri, olası ilgiler renklerle ve işaretlemelerle gösterilmiştir.]

D. Eşya / Nesne vb. Grubu

Heybe / Kese vb.

Mezarlıkta, sadece 1815/16 tarihli çocuk Meryem'in taşında (Kat.No. B053), üçgen muska üzerine gelecek şekilde ve onların aşağısında silindir muskalıkla birlikte tasvir edilmiştir. Taşta ayrıca koşar dizisi ve ay-yıldız motifine de yer verilmiştir. Anadolu'da çok çeşitli nesnelerin tasvir edildiği mezar taşlarının varlığı bilinmektedir.¹⁰⁸ Taramalarımızda bu tür bir motif örneğine Kayseri'de¹⁰⁹ rastlanmıştır.

108 Ör. bk. Sağıroğlu Arslan, 2018; Budak, 2020; Çal, 2023.

109 Sağıroğlu Arslan, 2018, 128-138, 454.

Fiyonk; kurdele; bağ vb.

Bu tür unsurlar basit çiçek bağı (Kat.No. B033), saç bağı¹¹⁰ (B118; bk. **Şek. 8**); buket bağı (B122); önde süslü fiyonk şeklinde buket bağı; arkada fiyonk şeklinde saç bağı (B152; bk. **Fot. 11**); basit buket bağı (B149, B207, B232); basit yuvarlak çelenk/ rumî bağı (B209) olarak dikkat çekmiştir. Bu motifin örnekleri birçok mezarlıkta çeşitli varyantlarla görülebilmektedir.

Fot. 15:
Güzelbahçe - Yaka
eski Tahtacı mezarlığı;
ön yüzünde *koşar*,
üçgen muska, *silindir*
muskalık, *tomaka*,
köstekler, *kemberbest*
ve *kemer tokası*; arka
yüzünde *kemberbest*
ve *uzun çeki* motifleri
işlenmiş B175 katalog
numaralı baş taşı.

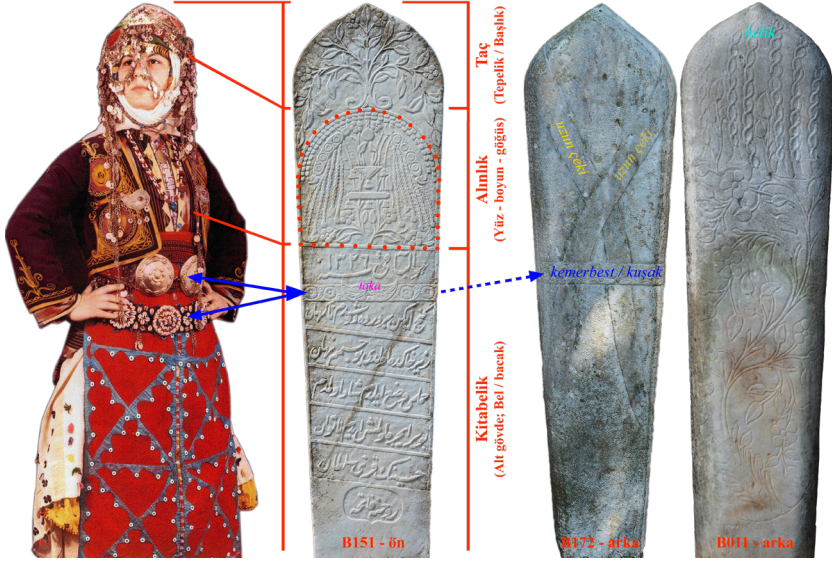
110 Her öge ve uygulamada sembolik bir gönderme aramanın sağlıklı ve anlamlı olmayabileceği not edilerek, bir ilinti olarak Kul Himmet'in bir nefesinde şu dizelere rastlandığını belirtmek yararlı olabilir: “*Kul Himmet Üstadım dert ilâcına / Yüz sürelim Muhammed'in tâcına / Fatm'ana'nın saç bağının ucuna / ...*” (Üçer, 2017, 202.)

Tablo 3: Güzelbahçe - Yaka eski Tahtacı mezarlığı; Kadın Baş Taşlarında *Kemberbest Motifi* ile Diğer Giyim-Kuşam ve Takı Motifleri Arasındaki İlişki, Taşların Tarih ve Kimlik Bilgileri

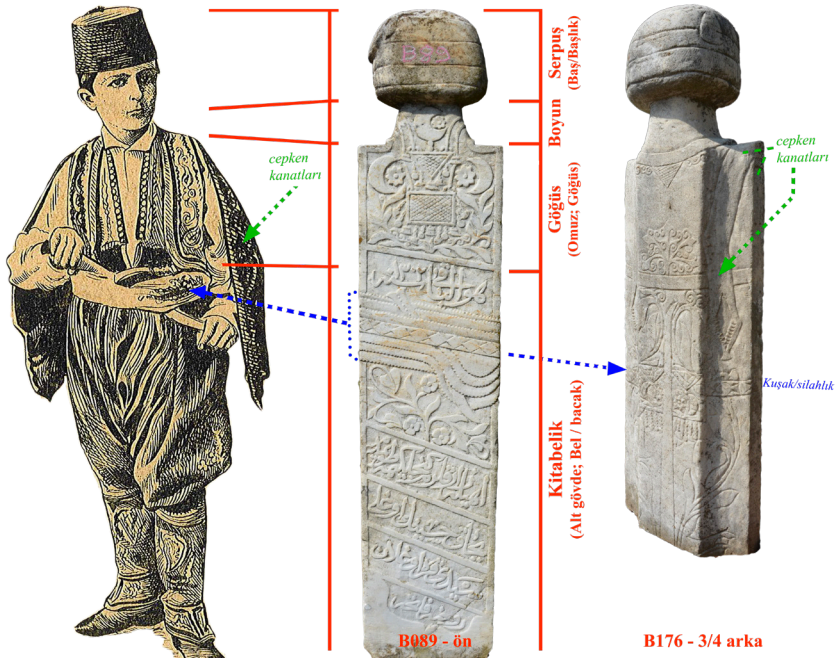
ENV. No.	TARİH (M)	İSİM	BAŞLIK / TAC / TEPELİK FORMU	ARKAŞI İŞLİ	ANTROPOMORFİK BETİ																								
					TAKI-KUŞAM										GIYIM-KUŞAM								ANTROPOMORFİK BETİ						
					Koşar / pul dizisi	Tekli alın süsü / altım	Düdüklük	Silindirik muskalık	Üçgen muska/tılsım	Dörtgen muskalık	Kolye / gerdanlık	Tomaka	perperi / zülüflük	köstek	Yelek / cepken / camadan	Yelek / camadan kanatları	Keten Külüğü (baş örtüsü)	Uzun Çeki	<i>Kemberbest</i>	Kuşak	İnce kemer	Kemer tokası	Eli	Saç	Belk (Örgütlü Saç)				
B032	1894/95	Sultan	Gemi teknesi		1																								
B084	1890/91	Bahar	Sivri kemer		1				1	1																			
B086	1897/98	Maviş	Gemi teknesi		1	1			1	1																			
B091	1883/84	Temaşa	Gemi teknesi		1	1			1	1																			
B092	1884/85	Bagdad	Sivri kemer		1	1			1	1																			
B107	1887/88	Selvin	Sivri kemer		1	1			1	1																			
B130	1900/1901	Sürmenaz	Gemi teknesi		1	1			1	1																			
B144	1890/91	Teslime	Sivri kemer		1	1			1	1																			
B151	1908/9	Sultan	Gemi teknesi		1	1	1		1	1		1	1																
B152	1924/25	Fatma	Gemi teknesi		1	1			1	1																1			
B172	1887/88	Selbi Naz	Sivri kemer		1	1	1		1	1																			
B175	1884/85	? (Kırık)	Gemi teknesi		1	1			1	1																			
B194	1889/90	Gevher	? (Kırık)		1	1			1	1																			
B223	1886/87	Zeliha	Sivri kemer		1	1			1	1																			

Tablo 4: Güzelbahçe - Yaka eski Tahtacı mezarlığı; Kadın Baş Taşlarında Giyim-Kuşam-Takı Motiflerinin Birbirleriyle ve Evlilik-Bekarlık Durumuyla İlişkisi

ENV. No.	TARİH (M)	Medeni Durum Bulgusu (klıbeye göre)	İSİM	TAŞ FORM ve İŞLENME ÖZL.	BAŞLIK / TAC / TEPELİK FORMU	ARKAŞI İŞLİ	SÜSLEME / DEKORASYON ÖÇELERİ																			
							ANTROPOMORFİK BETİ			TAKI-KUŞAM					GIYIM-KUŞAM			EŞYA / NESNE		KOZMİK, GEOMETRİK ...						
							Eli	Saç	Belkli (Örgütlü) Saç	Koşar / pul dizisi	Tekli alın süsü / altım	Düdüklük (Düdüklük)	Silindirik muskalık	Üçgen muska/tılsım	Dörtgen muskalık	Kolye / gerdanlık	Tomaka	perperi / zülüflük	köstek	Keten Külüğü (baş örtüsü)	Uzun Çeki	<i>Kemberbest</i> /Fannama Küşüğü	Kemer tokası	Cep saati	Vazo / Saksa	Kase
B152	1924/25	zevcesi	Fatma	Gemi teknesi	1			1																		
B172	1887/88	zevcesi	Selbi Naz	Sivri kemer	1		1	1	1	1					1	1	1									
B144	1890/91	zevcesi	Teslime	Sivri kemer			1	1	1	1																
B086	1897/98	zevcesi	Maviş	Gemi teknesi			1	1	1	1					1											
B092	1884/85	kızı	Bagdad	Sivri kemer			1	1	1	1					1										1	
B151	1908/9	kızı	Sultan	Gemi teknesi	1		1	1	1	1		1	1													
B091	1883/84	kızı	Temaşa	Gemi teknesi			1	1	1	1																
B223	1886/87	kızı	Zeliha	Sivri kemer			1	1	1	1															1	
B032	1894/95	kızı	Sultan	Gemi teknesi			1	1	1	1					1											
B130	1900/1901	kızı	Sürmenaz	Gemi teknesi			1	1	1	1																
B118	1927/	kerimesi	Bahriye	Gemi teknesi	1			1	1	1	1	1			1										1	
B122	1928/	kerimesi	Döne	Gemi teknesi	1			1	1	1	1	1			1										1	
B212	1909/10	kerimesi	Zeliha	Gemi teknesi	1			1	1	1	1	1			1											
B011	1911/12	kerimesi	Zühre	Gemi teknesi	1			1	1	1	1	1			1										1	
B047	1884/	kerimesi	Gevher	Sivri kemer			1	1	1	1	1		1	1												
B093	1884/85	kerimesi	Şebil (?)	Gemi teknesi			1	1	1	1	1		1	1												
B107	1887/88	kerimesi	Selvin	Sivri kemer			1	1	1	1	1															
B194	1889/90	kerimesi	Gevher	? (Kırık)			1	1	1	1	1															
B084	1890/91	kerimesi	Bahar	Sivri kemer			1	1	1	1	1															
B175	1884/85	? (Kırık)	? (Kırık)	Gemi teknesi	1			1	1	1	1	1			1	1	1							1	1	
B046	1893/94	? (Kırık)	? (Kırık)	Sivri kemer			1	1	1	1	1	1			1	1	1									
toplam																										

Şek. 16: Güzelbahçe - Yaka, Eski Tahtacı Mezarlığı Kadın Baş Taşlarında Bölümler.
(Taşlar: Kat. No. B151, B172, B011; Model: Tansuğ, 1985, 21.)

Şek. 17: Güzelbahçe - Yaka, Eski Tahtacı Mezarlığı Erkek Baş Taşlarında Bölümler.
(Taşlar: Kat. No. B089, B176; Model: Koçu, 1967, 84.)

SONUÇ

19. yüzyıl başlarından itibaren, Narlıdere - Yanyatır Ocağı'na mensup topluluktan ayrılan küçük bir Tahtacı-Alevi grubunca iskan edilmiş Yaka yerleşiminin (İzmir-Güzelbahçe) Kızıldağ yamaçlarındaki eski mezarlığında 19 ve 20. yy.'a ait olduğu saptanan 466 mezar taşının incelenmesi sonucunda, 248 baş taşında, Türk-İslam mezar taşı geleneğinde bilindik bazı özelliklerin yanı sıra, kültürel özgüllüğün yansıması olan farklı düzenleme ve motif özellikleriyle karşılaşılmıştır. Bu özelliklerin, geleneksel Tahtacı giyim-kuşamı ve inançlarla ilgili sembolik niteliklerde olduğu; öte yandan da özellikle erkek baş taşlarında reel yaşamla ilişkili güncel nesnelere de taş yüzeylerinde motife dönüştürüldüğü ayırt edilmiştir.

Saptanan motif repertuarının muhtelif öğelerine ya da bunların muhtelif benzerlerine bazı yayınlarda değinilmiş olmakla birlikte; bu makale ekseninde 114 kadın baş taşı ve bunlar içinde özellikle **Şek. 16**'da gösterilen üç bölümlü düzenlemeye sahip 62 şahide dikkate alınarak saptanan özelliklere ve bağlamlara odaklanan irdelemeler daha önce yapılmamış; ortaya konulan motiflerin, özellikle de geleneksel Tahtacı giyim-kuşamı ile terminolojik ilişkisi gösterilmemiştir. Bu bakımdan çalışmamız, alan yazınına, repertuar ve örneklem katkısının yanı sıra yaklaşım ve terminoloji önerisi de sunma gayesindedir.¹¹¹

Yaka'da saptanan kadın şahidelerinin "antropomorfik" kurgusuna dair düşünme ve irdeleme ihtiyacı, aslında, aynı alanda bir arada oldukları erkek şahidelerinde gözlemlenen karşıt durumun sorgulanmasından doğmuştur. Anadolu Türk-İslam mezarlıklarındaki erkek baş taşlarının, bu mezarlığı da kapsayan büyük bir çoğunluğunda *baş/başlık* (bk. fes, sarık, kavuk vd.), *boyun*, *omuz*, *sirt profili* gibi beden bölümlerine karşılık gelen kısımlarla, "antropomorfi"nin *heykelsi* denebilecek denli açıkça ortaya konulduğu yadsınamaz. (Bk. **Şek. 17**) Bu bakımdan, erkek şahidelerinin zaten heykelsi olan kurgularında, bu mezarlıkta yer verilen nesne motifi ve kompozisyonların da realistik bakış açısına daha yakın olduğu savlanabilirken; kadın taşlarında genel biçim ve bölümlenmenin simgesel, motiflerin de göstergebilim alanına girecek denli sembolik nitelikler taşıdığı dikkatimizi çekmiş ve bu husus çalışmanın odağı olmuştur.

Yaka'daki Tahtacı mezarlığında, en kaba yaklaşımla, 5-10 cm kalınlıklarda değişebilen uzun taş levhalardan meydana getirilmiş kadın baş taşlarının, "İnsan biçimine

111 İzmir'de bazı Tahtacı mezar taşlarındaki "figürsel" bağlama ilk dikkat çeken, Tahtacı tarih ve kültürüyle ilgili öncü araştırma ve yayınlarla bilinen Y. Z. Yörükân'ın kızı Beyhan Karamağaralı'dır. Türkiye'nin bir bakıma ikinci kuşak öncü sanat tarihçilerinden biri olan Beyhan Karamağaralı, olasılıkla babasının yöredeki bulgularından hareketle bu kültürün farklı özellikler gösteren mezar taşlarını farketmiş ve "*Narlıdere'deki Bazı Figürlü Mezartaşları*" (Karamağaralı, 1977) başlıklı çalışmasında, rastlayabildiği kısıtlı malzemeyi tanıtmış, ardından Orta Asya balballarından Anadolu'ya uzanan heykel-dikit-şahide kültürü bağlamında genel bir değerlendirmeye gitmeye çalışmış; zamanla araştırmaların çoğalması, daha çok örneğe ve bilgiye ulaşması yönünde dileklerini belirtmiştir. "Figürlü" tabiri [ör. "*Sivas ve Tokat'taki Figürlü Mezar Taşlarının Mahiyeti Hakkında*" (Karamağaralı, 1970) başlıklı yazısında, Yaka'da ve Narlıdere'de rastlanmayan kabartma teknikli hayvan tasvirlerini ele alması nedeniyle] biraz muğlak kalmıştır.

ilişkin çağrışım etkileri var mıdır?” sorusuna yanıt, tereddütsüz “evet”tir. Ancak bu etkinin, heykelsi bir düzenleme olmamasına rağmen nasıl gerçekleştiği, taş yüzeylerinde kazıma-kabartma teknikleriyle oluşturulan bölümlerin, bölümlere aynı teknikle işlenen motiflerin simgesel yönlerinde, sembolik yüklerinde ve motiflerin yerleştirilme ilkelerinde aranmıştır.

Bulgular ve Değerlendirme kısmında tek tek örneklenen, açıklanan, etnografik-kültürel antropolojik ilgileri gösterilmeye çalışılan belirli motif, bezeme ve kompozisyonların her zaman belirli bölümlere yerleştirilmiş olduğu, bu motif ve kompozisyonların¹¹² genellikle bir kadının beden bölümlerini tanımlayıcı takı-kuşam-giyim öğeleri olduğu, dolayısıyla silmelerle ayrılmış bölümlere, genel olarak da taşın bütününe antropomorfik bir tanım-anlam-kimlik kazandırdığı görülmektedir. (Bk. **Şek. 16**) Bununla beraber, biçimsel benzetimin algıda meydana getirebileceği (ölüm konusuyla daha da güçlü hissettirebileceği) durağanlık hali, zihni biçimden öteye yönlendiren sembolizmle kırılmakta; *kemberbest*, *kemer tokası*, *tomaka*, *keten kulağı*, *çeki* gibi her biri farklı sosyal, itikadi, cinsî, insani kimliklendirmelere ya da soyutlamalara kapı aralayabilecek sembolik arka planları olan motifler, bilen algılayıcıda akışkan-dinamik bir zihin hali oluşturabilmektedir.

Bu bakımdan, tasarımımda yoğun sembolizm, yapımında hendese olan bu taşlarla ilgili tüm “öznelerin”¹¹³, hem zamansal hem de coğrafi bağlamda Orta Asya’dan Ortadoğu ve Anadolu’ya, Şamanizm’den İslam’a, Umay Ana’dan Fatıma Ana’ya¹¹⁴, dağlardan çöllere, çöllerden ormanlara ve denizlere, atlardan develere ve şimendiferlere varıncaya yüzlerce yıllık kültürel bir yolculuğun tüm dinamiklerini ve tortularını içeren geniş bir kavramsal “sözlüğün” ortak sahipleri oldukları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, bu taşlar bağlamında; bu “sözlüğü”, tasarlayıcı/uygulayıcı (usta-sanatçı), kullanıcı, izleyici ve öte dünya varlıkları (Tanrı, ruhlar vd.) açısından anlamlı ve geçerli kılacak bir kompozisyon (işleme-yerleştirme) diyalektiğinde uzlaşıldığını düşünmek mümkündür.¹¹⁵

112 **İnsan Biçimine İlişkin (Antropomorfik) Beti Grubu** [*Belik* (Örgülü Saç)]; **Takı-Kuşam Grubu** [*Koşar/Pul Dizisi*, *Tekli Alın Süsü* (Mahmudiye)]; *Dulukçalık* (Dulukluk); *Muska/Tılsım*; *Muskalık* (Hamayıl); *Kolye/Gerdanlık*; *Tomaka*; *Perperi/Zülüflük*; *Köstek*]; **Giyim-Kuşam Grubu** [*Keten Kulağı*; *Uzun Çeki*; *Kemberbest/Fatımaana Kuşağı* ve *Kemer Tokası*]; **Eşya/ Nesne Grubu** [*Heybe/Kese*; *Fiyonk / kurdele / bağ*].

113 Bunlar; *tasarlayıcı-uygulayıcı* (ortak akıl ve tabii o doğrutuda iş yapan *ustalar*), *müşteri* (aynı zamanda ortak aklın da üyesi olan *siparişçi*) ve tüm *alımlayıcılar* (aynı zamanda ortak aklın üyeleri olan ve hepsi de birer müşteri adayı olan, taşların form ve motiflerine baktıklarında çeşitli mesajlar almaları beklenen tüm insanlar).

114 *Umay* için bk. Çoruhlu, 2020, 53-61, 396; Geybullayev & Rızayeva, 1999; Potapov, 1996. *Fatıma* için bk. Kandemir, 1995; Üçer, 2017; Kumartaşlıoğlu, 2015.

115 Bu yaklaşım afaki, abartılı olarak algılanabilirse de, konu, “batını” yönleri olduğu iyi bilinen Tahtacı itikadi ve ritleri de irdelenerek bu makalenin çerçevesini çok açacak dini, edebi, ritüel bağlamlarla derinleştirilebilir. Topluluğun, bir yandan kendini Orta Asya Türkmen geleneğinin mümessili olarak hissetmesi, ama bir yandan da Câfer es-Sadık’tan geldiğini söylemesi dahi Tahtacıların kültürel kodları ve düğümleri bağlamında düşündürücüdür.

Bir başka bağlam olarak da; ele alınan ve sembolik özellikleri olduğu belirtilen tomaka, kemerbest, kemer tokası, keten kulağı, uzun çeki, belik gibi unsurların, genel bir kültürel / itikadi gösterge olarak mı yoksa mezarda yatanın medenî (sosyal) durumunun bireysel göstergesi olarak mı okunacağı, yabana atılacak bir soru değildir. Aslında böyle bir yorumu yapmak için, repertuarı tam olarak görmemize imkan veren daha geniş bir kataloğa ihtiyaç olduğu şüphesizdir ancak mevcut durumda şunlar söylenebilir: *Bulgular ve Değerlendirme* bölümünde ele alınan taşlardaki motiflerin anlatımının yanı sıra kişi ve sosyal durumu hakkında bilinenleri de ortaya koyarak göstermeye çalıştığımız üzere; motiflerin anlatılan sembolik mahiyetleri mezardaki kişilerin sosyal durumuyla örtüşebilmekteyse de örtüşmeyenler de mevcuttur. Öte yandan aynı sosyal durumda olanların tümüne aynı motiflerin uygulanmadığı, koşar ve muska motifleri bir yana; genel baş taşı sayısına oranla kemerbest, tomaka, uzun çeki, belik gibi motiflerin işli olduğu taş sayısının sınırlı kaldığı görülmektedir. Dolayısıyla bunları kişisel bir gösterge olmaktan çok kültürel gösterge ve özgül sanatsal uygulamalar olarak okumak daha yerinde olacaktır.¹¹⁶

Nihayet *sanat eseri* olarak değer kazanan bu şahidelerdeki motif kompozisyonu ve formun ortak bellek ürünü olduğu muhakkaksa da işin belirli bir pratiği, tekniği olduğu, yatırım, zaman, deneme ve ustalık isteyeceği de aşikardır; dolayısıyla taşçıların da zamanla “taş ustası” / “hakkak” olmaktan öteye, *sanatçı* kimliğine evrildiğini düşünmek çok yersiz olmayacaktır. Ne yazık ki bu ustalara dair bulgulara ulaşmak bugün epey güç görünmektedir.¹¹⁷ Ne var ki yine Tahtacı kimliği taşıdıkları anlaşılan Doğançay, Yakapınar ve Narlıdere örneklerinin tasarım ilkeleri ve işçiliği kayda değer bir yakınlık

116 Örneğin; Yörükân'ın da “keten kulağı” bağlamında değindiği üzere (Yörükân, 2023, 217-218), bâtnî yönleri olan Tahtacı toplumu üyelerince önemi olan “yola girme”, “sırrı saklama”, “ağzı sıkı olma” hususlarını hatırlatan ve erken görüp bu yola bağlılığı olan kadınlarca da, o sırada evli olmasalar bile, bağlanabilen/takılabilen unsurlar olabilmektedir. Buna ek bir başka faktör olarak şu da gözden ırak tutulmamalıdır: Tahtacıların -izleri kurgan geleneğine kadar sürülebilecek olan bir “öte dünya inancı”nın etkili olduğu- ölü gömme geleneklerinde cenazelerin giyimleri ve bazı eşyalarıyla, özellikle kadınların evliliğe ilişkin sembolik mahiyeti olan “baş bağlama” unsurlarıyla, ölen bekar genç kızların gelinlikle ve gelin olmaya ilişkin öğelerle birlikte gömülebildiği anlaşılmaktadır (Bk. Selçuk, 2008, 268-273; Küçük, 1995, 121-122; bk. Fot. 3]; dolayısıyla realitede evliliğe ilişkin olduğu bilinen bazı öğelerin motif olarak işlendiği taşlarda da benzer bir maksat olabilir; yani motif, durum göstergesinden çok niyet göstergesi de olabilir. Öte yandan, bunlar sanatsal uygulamalar olarak okunduklarında, yukarıda bahsini ettiğimiz sorunsal açısından bir yanıt daha önermek mümkün görünmektedir: Giyim-kuşam-takı unsurlarının geleneksel hayatta çok önemseniyor olmasına karşın, ustalık-işçilik-erişim-maalîyet zorlukları ve “müşteri”lerin olası ekonomik kısıtları dolayısıyla motiflerin mezar taşlarına işlenmesi tercihe bağlı kalmış, kişiler bu konuda kendilerini baskı altında hissetmemiş olabilir.

117 Bu sorunsala E. Çağlıtütüncügil de eğilmiş, yorum ve değerlendirmeler yapmış ancak somut bulguya o da ulaşamamıştır (Çağlıtütüncügil, 2020). Ayda Arel de, İzmir çevresinde gözlemlenen sanat üslupları bağlamında usta-ekol-atölye hususlarında bazı olasılıkları değerlendirmeye çalışmıştır. Bk. Arel, 2002.

göstermektedir. Bu verilerden ve sorulardan hareketle söz konusu “ustalar/sanatçılar/atölyeler ve üretim süreçleri” bağlamı ayrıca araştırılmaya muhtaç ve özenle incelenmeye değer bir konudur.

Bu noktada; sanatsal, sembolik, kültürel okumaların doğurabileceği bir diğer zor soru şu olabilir: Anadolu içlerindeki bazı yörelerde, Orta Asya balbal kültürüyle de, yerli antik veya geç dönem heykel anlayışıyla da ilişkilendirilebilecek heykel ve/veya heykelsi mezar taşı uygulamalarına rastlanabilirken; Yaka ve benzer örnekler içeren Narlıdere, Doğançay, Yakapınar Tahtacı-Alevi mezar taşlarında, erkek baş taşlarında antropomorfiye ilişkin başlık-boyun-omuz bölümleri uygulanmışken, kadın baş taşlarında *antropomorfi* neden simgesel bir niteliktedir? Bu hususta en sağlıklı ve doyurucu yanıt, örnek sayısını arttıracak ve repertuarı genişletecek yeni araştırma bulgularıyla mümkün olacaktır ancak mevcut durumda da bazı notlar düşmekte yarar vardır:

Bu hususta –bâtinî Tahtacı itikadında kadının yeri-rolü çerçevesinde tartışmalar yapmanın da anlamlı olabileceğini reddetmeden– 18. yüzyıldan sonra Batı Anadolu ama ağırlıklı olarak İzmir çevresinde izlenebilen, özellikle Ayda Arel’in altını çizmeye çalıştığı bir üslup-ekol özgüllüğü konusuna dikkat çekmenin önemli olduğu kanısındayız. Tanıtmaya ve irdelemeye çalıştığımız bu taşlar olanca özellikleriyle birlikte –tıpkı mimari tasvirli mezar taşlarının¹¹⁸ ağırlıklı olarak İzmir odağında Ege bölgesini işaret etmesi gibi– İzmir odaklı bölgesel bir özgüllüğe işaret ediyor olabilir.¹¹⁹

Tesekkürler

Bu araştırma alanına yönelmemi sağlayan, hoca ve dost olarak kendisinden çok şey öğrendiğim değerli hocam, Emekli Öğretim Üyesi Dr. **Ertan Daş**'a her daim teşekkürü borç bilirim. Elbette bu çalışmanın resmi olarak ilişkili olduğu söz konusu projenin ekip üyelerine, yani; proje sürecinde doktora öğrencisi olan fakat yakın zamanda Dr. unvanını kazanan meslektaşım **İlyas Yaşayacak**'a bu çalışmanın ortaya çıkmasının kritik ve meşakkatli aşamalarından biri olan arazi sürecindeki kıymetli emekleri, destekleri ve çizimleri dolayısıyla; proje sürecinde lisans öğrencisi iken halihazırda mezuniyetini almış Sanat Tarihçisi bir meslektaşım olarak **Vesilenur Yabaş**'a incelikli metin tashihi, İngilizce çeviri ve karşılıklı fikir teatilerindeki katkıları dolayısıyla müteşekkirim. Bilimsel değerlendirme sürecindeki yapıcı eleştirileri, fikir katkıları ve yönlendirmeleriyle makalenin gelişmesine çok önemli katkıları olan **Hakemlere** içten şükranlarımı sunuyorum. Mezarlıkta çalışırken ziyaretlerini, hoş sohbetini ve yemiş ikramlarını eksik etmeyen Yakalı **Mehmet Tekin** Amca'ya da teşekkürü borç bilirim. (E.Ö.)

118 Mimari tasvirli mezar taşları konusunda özellikle bk. Tunçel, 1989; Daş, 1996; Daş, 1997; Sarı, Mesara, & Kurt, 2009; Varol, 2018; Biçici, 2018.

119 Kitabında “*Bir İzmir Ekolü*”, “*Ege İkonografyasının Osmanlı Hali*” gibi çarpıcı alt başlıklar kullanan Ayda Arel, ele aldığı eserler bağlamında “*Üslup, teknik ve içeriğin yaklaştırdığı ve çoğu İzmir ile Aydın arasındaki coğrafi alanda bulunan bu eserleri, belki de tek bir işliğin başlatıldığı bölgesel bir ekolün ürünleri saymak yanlış olmayabilir.*” demektedir. (Bk. Arel, 2002, 41, 59, 60-61.)

KAYNAKÇA

- Allak, F. (2021). Mardin Müzesi'nde Bulunan Son Dönem Madeni Hamayilleri (Muskalıklar). *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 35-45.
- Altuntaş, D., & Önen, E. (2016). Geline Yöresel Kıyafet Dikme Töreni: Pırtı Biçme (Yakapınarlı Mehmet Mercanoğlu ile Söyleşi). E. Önen (Dü.) içinde, *Direnen ve Kaybolmaya Yüz Tutmuş Kültürler* (s. 121-126). İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.
- Amulet*. (2024, 11 15). Wikipedia: <https://en.wikipedia.org/wiki/Amulet>
- Arel, A. (2002). *Bir Şehr-i Ruşenâbâd, Kâr-ı Anka Bir Bender - Tanzimat Öncesi İzmir Sanatında Yeni Yönelimler*. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı.
- Arslan, C., Güneri, D., & Özler, F. (Dü.) (2018). *Geleneksel Türk Mezar Taşları 1. Ulusal Sempozyumu Kitabı (24-26 Mart 2017)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Atay, Ç. (1978). *Tarih İçinde İzmir*. İzmir: Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları.
- Avşar, L. (2012). Türk Takılarında Umay İnancının İzleri ve Avrasya Kökleri. *İdil*, 1(1), 1-24. <https://www.idildergisi.com/makale/pdf/1338881297.pdf>
- Barişta, H. Ö. (2002). Osmanlı imparatorluğu Dönemi Türk Mezar Taşlarından Bazı Takı Tasvirleri. *XIII. Türk Tarih Kongresi, 04-08 Ekim 1999, Ankara (III. Cilt-II. Kısım)* (s. 1309-1313). içinde Ankara: Türk Tarih Kurumu. <https://ttk.gov.tr/xiii-turk-tarih-kongresi-04-08-ekim-1999-ankara-iii-cilt-ii-kisim/>
- Barişta, H. Ö. (2008). Osmanlı İmparatorluk Dönemi Kadın Mezar Taşlarından Başlıklar. *Halk Kültürü'nde Giyim - Kuşam ve Süslenme Uluslararası Sempozyumu Bildirileri* (s. 377-383). içinde Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları.
- Bayrakal, S. (2016). *Uşak'ta Osmanlı Mezar Taşları*. İzmir.
- Bayrakal, S., & Daş, E. (2008). Yelki (İzmir/Güzelbahçe) Mezarlığı. *Sanat Tarihi Dergisi*, XVII(2), 25-41.
- Baysal, H., Kasap, D., & Kurt, E. V. (2008). Halk Giyim Kültüründe Kadın Başlıkları (Isparta Örneği). M. T. Koçkar (Dü.) içinde, *Halk Kültürü'nde Giyim - Kuşam ve Süslenme Uluslararası Sempozyumu (15-17 Aralık 2006) Bildirileri* (s. 255-264). Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları.
- Berber, E., & Saygı, S. K. (2013). *Tarih Öncesinden Günümüz Güzelbahçe Tarihi*. İzmir: Güzelbahçe Belediyesi Kültür Yayınları.
- Berkli, Y. (2010). Ardahan - Çıldır Çevresinde Heykel Biçimli Mezar Taşlarının Türk Sanatındaki Yeri ve Önemi. *Atatürk Üniversitesi Sanat ve Yorum Dergisi*(9), 174 - 186. <https://dergipark.org.tr/pub/ataunigsfd/issue/2597/33408>

- Biçici, H. K. (2004). *Manisa Gördes'te Bulunan Osmanlı Dönemi Süslemeli Mezar Taşları*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Doktora Tezi.
- Biçici, H. K. (2018). Gördes'te Bulunan Mimari Tasvirli Mezar Taşlarından Bazı Örnekler. *Geçmişten Günümüze Manisa - Şehzade II. Mehmet ve Manisa Tarihi - Kültürü - Ekonomisi* (Cilt 3, s. 1695-1752). içinde Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Yayınları.
- Biçici, H. K. (2020). *Çeşme Kalesinde Bulunan Süslemeli Mezar Taşları*. Gaziantep: İKSAD.
- Bodakçı, A. (2017). *Mardin Merkezde Bulunan Osmanlı Dönemi Mezar Taşları*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Budak, A. (2020). Kültürel Belleğin Yenilenmesi: Kayseri'de Koçgiri Aşireti'nin Yerleştiği Köylerde Bezemeli Mezar Taşları. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*(95 (Güz)), 277-299. doi:10.34189/hbv.95.009
- Bülbül, D. (2020). Konya-Hadim'da Bulunan Saç Süslemeli Kadın Mezar Taşları. *TURKMES 2019 Tam Metin Bildiriler* (s. 10-57). içinde Kayseri: Kimlik Yayınları.
- Çağlıtütüncügil, E. (2020). Geç Dönem Osmanlı Mezar Taşı Üretim Sürecine Bir Örnek: Kokluca (İzmir) Mezarlığı. *TÜBA-KED*(22), 111-129. doi:10.22520/tubaked.2020.22.007
- Çal, H. (2015). Türklerde Mezar - Mezar Taşları. *Aile Yazıları*(8), 295-332.
- Çal, H. (2017). Malatya Kırklar Mezarlığındaki Mezar - Mezar Taşı Tipleri. *Milli Folklor*(115), 63-78.
- Çal, H. (2021). Türkiye Mezar Taşı Tipleri 1: Güneş Tepelikliler. *Belleten*, 85(303), 645-689.
- Çal, H. (2023). *Erzincan Çayırlı İlçesi Başköy, Çilhoroz, Eşmepınar, Sarıgüney, Verimli Köylerinde Mezar Taşları*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı. <https://akmb.gov.tr/e-yayinlar/erzincan-cayirli-ilcesi-baskoy-cilhoroz-esmepinar-sariguney-verimli-koylerinde-mezar-taslari/>
- Çal, H., & İltar, G. (2011). *Giresun İli Osmanlı Mezar Taşları*. Ankara: Giresun Valiliği Yayınları.
- Çelebi, İ. (2020). Kelam / Muska. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 31, s. 267-269). içinde İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/muska#2-kelam> adresinden alındı
- Çıblak Coşkun, N. (2013). Tahtacılar ve Tahtacı Ocaklarına Bağlı Oymakların Yerleşim Alanları. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*(68), 33-54.

- Çoruhlu, Y. (2020). *Türk Mitolojisinin Anahatları* (9 b.). İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- Daş, E. (1996). Çeşme Mezarlığı'ndaki Mimari Tasvirli Mezar Taşları. *Sanat Tarihi Dergisi, VIII*, 21-32.
- Daş, E. (1997). Foça Osmanlı Mezarlığındaki Tasvirli Mezar Taşları. *Geçmişten Günümüze Foça -Uluslararası Sempozyum (23-25 Ağustos 1996, Foça) / Bildiriler* (s. 61-68). içinde Ankara: Foça Belediyesi Yayınları.
- Daş, E. (2004). Seferihisar'daki Osmanlı Dönemi Mezar Taşlarında Süsleme. *Dünden Yarına Seferihisar Sempozyumu (7-8 Ekim 2004) - Bildiriler* (s. 29-37). içinde İzmir: Seferihisar Kaymakamlığı Çevre Kültür ve Turizm Birliği Yayınları.
- Daş, E. (2010). Bozdoğan Mezar Taşları. *Sanat Tarihi Dergisi, XIX*(2), 109-127. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/152396>
- Daş, E. (2010b). Bozdoğan Mezar Taşları. S. Sürgevil (Dü.) içinde, *Bozdoğan* (Cilt 2, s. 433-455). İzmir: Bozdoğan Belediyesi Kültür Yayını.
- Daş, E. (2012). *İzmir'de Taş Çiçekler*. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı.
- Daş, E. (2014). *Taşa Kazınan Hayatlar; Bornova/Yakaköy Mezarlığı'ndaki Mezar Taşları*. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı.
- Daş, E. (2017). Taş Çiçekler: Orta Asya Kültür Ortamından Anadolu'ya Mezar Taşı Geleneği. *IV. Uluslararası Taş Kongresi (20-25 Mart 2017) - Bildiriler Kitabı* (s. 587-614). içinde İzmir: TMMOB Jeoloji Mühendisleri Odası Yayınları.
- Daş, E., & Çakmak, Ş. (2013). *Karşıyaka'nın Taş Çiçekleri (Osmanlı Mezar Taşları ve Erken Cumhuriyet Dönemi Mezar Taşlarından Örnekler)*. İzmir: Karşıyaka Belediyesi Kültür Yayınları.
- Demir, A. (1996). Çeşme Mezar Taşları II - Çeşme Mezar Taşları ve Tarihi Önemi. *Tarih ve Toplum*(155/Kasım), 265-273.
- Demir, G. (2008). Muğla İli Milas İlçesi Çomakdağ - Kızılağaç Köyü Kadın Kıyafetleri. M. T. Koçkar (Dü.) içinde, *Halk Kültürü'nde Giyim - Kuşam ve Süslenme Uluslararası Sempozyumu (15-17 Aralık 2006) Bildirileri* (s. 439-447). Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları.
- Demirci, K. (2020). Muska. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 31, s. 265-267). içinde İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/muska#2-kelam>
- Dlujnevskaya, G. V. (1996). Kudırge Kayası - Eski Türklerdeki Umay Tasvirleri Sorununa Bir Bakış. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*(1), 235-240.
- Doğer, E., Aytacılar, M. N., Ersoy, A., & Tozan, M. (2014). *İzmir Kent Ansiklopedisi - Eskiçağ ve Ortaçağ Tarihi*. İzmir: İBB Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi Yay.

- Ebiri, G. (2016). *Tire Merkezdeki Osmanlı Devri Mezar Taşları*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Erden, A. (1998). *Anadolu Giysi Kültürü*. Ankara.
- Erkan-ı Harbiye-i Umumiye - Mesafeler Haritası. (1891/92 (H 1309)). Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Matbaası. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/2015>
- Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Haritaları - İzmir (1:100000). (1927). Müdafaa-i Milliye Vekaleti harita Müdüriyyet-i Umumiyesi Matbaası. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/2011>
- Eroğlu, E. F. (2017). *Beşkaza Yöresi Yörük-Türkmen Mezar Taşları ve Damgaları*. Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Ertürk, N. (2018). *Orta Asya'dan Osmanlı İmparatorluğu'na Türklerde Giyim Kuşam*. İstanbul: Hayalperest Yayınevi.
- Esin, E. (2001). *Türk Kozmolojisine Giriş*. İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- Geybullayev, G., & Rızayeva, V. (1999). Eski Türklerde Umay Tanrıçası. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 3(2), 215-218. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/egetdid/issue/34413/380099>
- Gökçe, M., Kuzuoğlu, R., Tok, T., Kayabaşı, O. A., Bakırtaş, M. T., Eroğlu, E. F., & Turhan, O. (2023). Denizli İli Türk Kültür Varlıkları Araştırması 2021 Sezon Çalışmaları. 38. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* (Cilt 3, s. 235-247). içinde Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Güçlü, İ. (2013). *Bayındır Yakapınar Köyü Mezarları Kitabeleri*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- İbrahim Cavid. ([2010]). *Aydın Vilâyet Sâlnâmesi R. 1307 / H. 1308*. (M. Babuçoğlu, C. Eroğlu, & A. Şahin, Dü) Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kandemir, M. Y. (1995). Fâtıma. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 12, s. 219-223). içinde İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/fatima>
- Kansu, Ş. A. (1965). Bir Tahtacı Mezarlığı. *Belleten*, 29(115), 485 - 490.
- Karademir, A. (2016). Tahtacılar da Giysi Geleneği ve Semahlar. E. Önen (Dü.) içinde, *Direnen ve Kaybolmaya Yüz Tutmuş Kültürler* (s. 115-120). İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.
- Karamağaralı, B. (1970). Sivas ve Tokat'taki Figürlü Mezar Taşlarının Mahiyeti Hakkında. *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*(2), 75-103.
- Karamağaralı, B. (1977). Narlidere'deki Bazı Figürlü Mezarları. *A.Ü. İlahiyat Fakültesi İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*(III), 115-147.

- Karamağaralı, B. (1992). *Ahlat Mezar Taşları*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kayabaşı, O. A. (2022). Güney Batı Toroslarda Saç Motifli Mezar Taşları: Muğla, Denizli Örneği. *GTTAD (Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi)*, 4(8), 661-670.
- Keleş, E. (2021). *Çanakkale İli, Biga İlçesi, Kemer Köyü Osmanlı Mezar Taşları*. Ordu: Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Kiepert, H. (1890E). Westliches Klein Asien - Sheet 7 (VII) (1:250,000). *Spezialkarte vom Westlichen Kleinasien*. Berlin, Germany: Dietrich Reimer Verlag. 12 06, 2018 tarihinde The New York Public Library - Digital Collections: Lionel Pincus and Princess Firyal Map Division: <https://digitalcollections.nyppl.org/items/95d525da-59e5-96a8-e040-e00a18066a71>
- Koçu, R. E. (1967). *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*. Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları.
- Kumartaşlıoğlu, S. (2015). Fatma Ana Üzerine Anlatılan Efsaneler. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 3(6), 106-115.
- Küçük, M. (1995). *Horosan'dan İzmir Kıyılarına Cemaat-ı Tahtacıyan*. İstanbul: Nefes Yayınları.
- Kütükoğlu, M. S. (2000). *XV ve XVI. Asırlarda İzmir Kazasının Sosyal ve İktisadi Yapısı*. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı.
- Laquer, H. P. (1989). Mezar Taşlarında Harf Devrimi. *IX. Türk Tarih Kongresi'nden Ayrı Basım* (s. 1371-1379). içinde Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. <https://ttk.gov.tr/ix-turk-tarih-kongresi-21-25-eylul-1981-ankara-iii-cilt/> adresinden alındı
- Mülayim, S. (2015). Rumî Motifinin Zoomorfik Kökeni Hakkında. *Değişimin Tanıkları - Türk Sanatında İkonografik Dönüşümler* (2. b. b., s. 167-180). içinde İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Ocak, A. Y. (2022). *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri* (15 b.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oyman, N. R. (2016). Geleneksel Anadolu Dokumalarında Muska-Nazarlık Motifinin Kullanımı. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*(25), 48-58.
- Önen, E. (2022). *Köylerden Şehre Narlıdere - Göçün Binbir Hali*. İzmir: Birleşik Matbaa.
- Özbay, E. (2024). İzmir - Doğançay (Alurca) Köyü Mezarlığı Osmanlı Dönemi Tahtacı Kadın Mezar Taşlarında Süsleme. *Karşıyaka 3. kültür ve çevre Sempozyumu (25-27 Kasım 2020) - Bildiriler* (s. 63-92). içinde İzmir: Karşıyaka Belediyesi Kültür Yayınları.

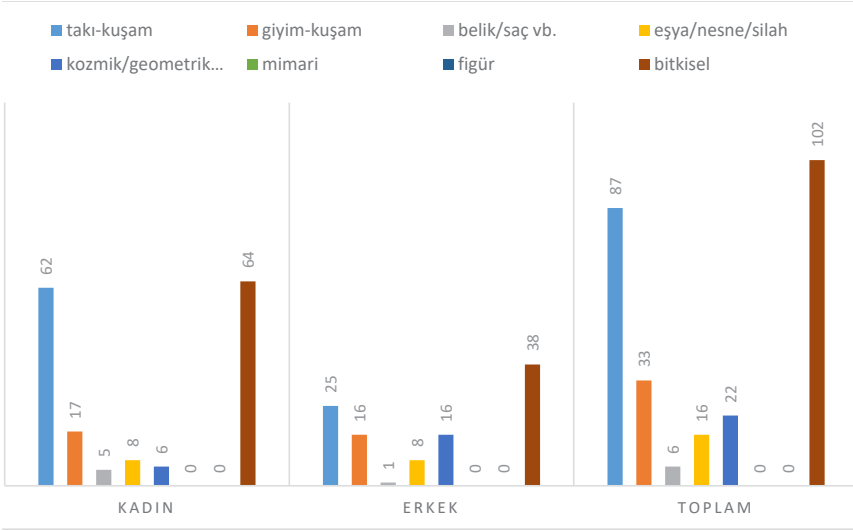
- Özdemir, M. (2014). Kozluören Köyü (Manisa ili Soma ilçesi) Tahtacı Kadın Giyimi. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*(69), 167-180. <https://hbvdergisi.hacibayram.edu.tr/index.php/TKHBVD/article/view/1507>
- Potapov, L. P. (1996). Etnografik Verilerin Işığında Eski Türklerin Tanrısı Umay. (M. Duranlı, Dü.) *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*(1), 213-233.
- Sağıroğlu Arslan, A. (2018). *Kayseri Zamantı Irmağı Çevresindeki Bezemeli Mezar Taşları* (2 b.). Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Salman Yıkmış, M., & Adıtatar, F. (2023). *Narlıdere Tahtacıları - XIX. Yüzyıldan Günümüze Toplumsal Dönüşüm*. İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık.
- Sarı, N., Mesara, G., & Kurt, Ü. E. (Dü). (2009). *Ege Yöresinin Mimari Tasvirli Osmanlı Taşları (Sergi Katalogu)*. İzmir: Feza Eğitim ve Kültür Vakfı.
- Selçuk, A. (2008). *Ağaçeri Türkmenleri Tahtacılar*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Sezen, T. (2017). *Osmanlı Yer Adları* (2 b.). (A. Torun, M. Şener, & S. Dutoğlu, Dü) Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. https://www.devletarsivleri.gov.tr/varliklar/dosyalar/eskisiteden/yayinlar/genel-mudurluk-yayinlar/osmanli_yer_adlari.pdf adresinden alındı
- Sümer, F. (1962). Ağaç-Eriler. *Belleten*, 26 (XXVI)(103), 521-528. <https://belleten.gov.tr/sayi/262>
- Sümer, F. (2010). Tahtacılar. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 39, s. 436-437). içinde İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tahtacılar>
- Sürür, A. (1983). *Ege Bölgesi Kadın Kıyafetleri*. İstanbul: Ak yayınları.
- Şaşmaz, E. (2012). *Tahtacılar ve Yaka Köyü Tahtacı Mezarlığı - Güzelbahçe*. Nisan 23, 2022 tarihinde Tarihi Mekanlar Kişisel Ansiklopedi: <https://www.erolsasmaz.com/?oku=1964>
- Şen, İ. T. (2019). Ankara Etnografya Müzesi'nde Yer Alan Hamayıl Ya Da Bugünkü Adıyla Muskalıklar. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*(99), 542-555.
- Tansuğ, S. (1985). *Türkmen Giyimi*. İstanbul: AK Yayınları.
- Tekin, M. (2023, 08 04). Yaka Mezarlığı'nda söyleşi. (E. Özbay, Röportaj Yapan) İzmir.
- Telci, C. (2016). "Cemaat-i Tahtacıyan": Aydın Sancağı'nda Vergiden Muaf Tahtacı Topluluğu (XV-XIX. Yüzyıllar). *Alevilik-Bektaşılık Araştırmaları Dergisi* (13), 5-34. Doi:10.12973/abked.81.002

- Tunçel, G. (1989). *Batı Anadolu Bölgesinde Cami Tasvirli Mezar Taşları*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Uluer, B. (2017). *İzmir / Çeşme (Merkez) ve Alaçatı'daki Osmanlı Dönemi Mezar Taşları*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Üçer, M. (2017). Halk Kültürümüzde Hz. Fâtıma (Fadime Ana). A. Aksu (Dü.) içinde, *Cennet Kadınlarının Seyyidesi Hz. Fâtıma* (s. 185-202). Sivas: Sivas Belediyesi.
- Üzel, M. (2021). *İzmir Narlıdere Yanyatur Tahtacı Alevi Ocağı Kitabı ve Mezar Taşları*. Ankara: Vadi Tasarım ve Reklamcılık Ltd. Şti.
- Varol, A. H. (2018). Aydın Kuşadası Adalızade Mezarlığı Mimari Tasvirli Osmanlı Mezar Taşları. M. Duranlı, R. K. Haykıran, & G. Kuzay Demir (Dü.) içinde, *1. Uluslararası Türk-İslam Mezar Taşları Kongresi (19-21 Ekim 2018 Kuşadası) - Bildiriler Kitabı* (s. 601-622). Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi / Kuşadası Kültürel ve Tarihi Mirası Koruma Derneği / Yeni Fikir Dergisi Yayınları.
- Yetişen, R. (1986). *Tahtacı Aşiretleri (Adet, Gelenek ve Göreneklere)*. İzmir: Memleket Gazetecilik ve Matbaacılık.
- Yörükân, Y. Z. (2023). *Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar* (5 b.). (T. Yörükân, Ed.) İstanbul: Ötüken Neşriyat.

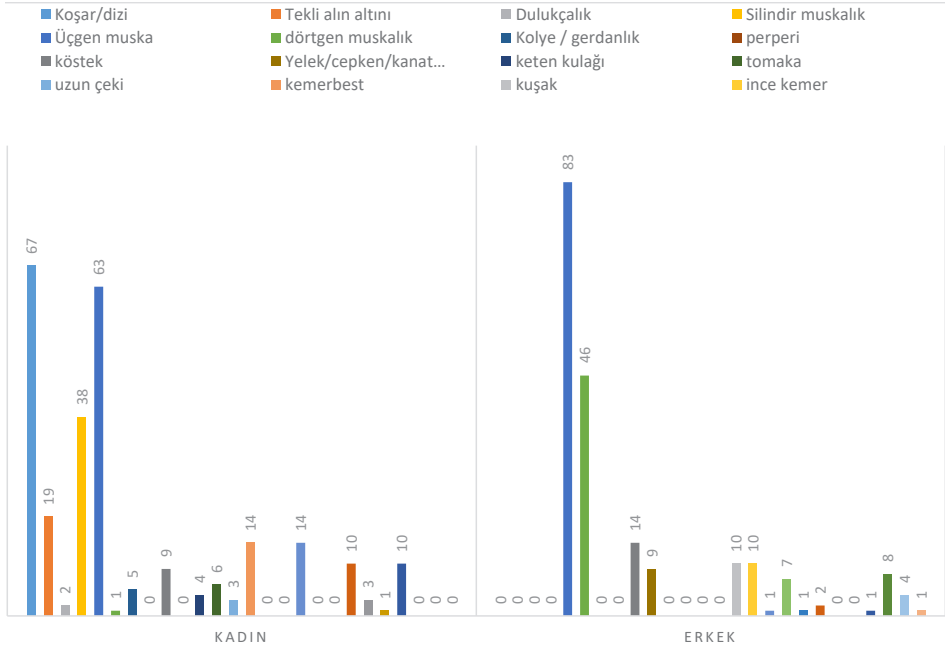
Yararlanılan Yazılımlar Ve Online Web Uygulamaları

Adobe Acrobat Pro ; Adobe InDesign; Adobe Photoshop; AutoCAD; Corel Draw; Google Earth Pro; Google Maps (<https://www.google.com/maps>); MS Office 365; Old Maps Online (<https://www.oldmapsonline.org/>); Tarih Çevirme Kılavuzu/ Motoru (Türk Tarih Kurumu: <http://www.ttk.gov.tr>)

EKLER

Şek. 18: Güzelbahçe - Yaka, Eski Tahtacı Mezarlığı; Önlü-Arkalı İşlenmiş Baş Taşlarında Motif ve Cinsiyet Dağılımı.

Şek. 19: Güzelbahçe - Yaka, Eski Tahtacı Mezarlığı'nda Giyim-Kuşam, Takı, Eşya Türü Betimlemelerin Kadın ve Erkek Taşlarına Dağılımı (Sayılar, motiflerin kaç taşta kullanıldığını gösterir.)

Hakem Değerlendirmesi: Çift “kör” hakem incelemesi.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Çalışmanın, Ege Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü’nce, SB-KBP-2023-30763 kodlu Projesi kapsamında desteklendiği belirtilmiştir.

Diğer Etik Beyanlar: Saha çalışmasının T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü’nün yazılı izniyle gerçekleştirildiği belirtilmiştir.

Peer-review: Double-blind peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: It was stated that the study was supported by Ege University Scientific Research Projects Coordination Office within the scope of Project coded SB-KBP-2023-30763.

Other Ethical Statements: It was stated that the field work was carried out with the permission of the General Directorate of Cultural Heritage and Museums of the Ministry of Culture and Tourism of the Republic of Türkiye.

Makaleler, ilk başvurudan yayın aşamasına değin, ön inceleme, hakem değerlendirme, editör ve İngilizce editörü inceleme süreçlerinde görülen ihtiyaçlara göre, gözden geçirme ve düzeltme yapabilmesi amacıyla yazara en az bir kere geri gönderilmekte ve yayın öncesinde de yazarın son durum onayı alınmaktadır. Yoğunluk ve personel sıkıntısı dolayısıyla dergi tarafından ayrıca nihai, detaylı bir redaksiyon işlemi yapılamamaktadır. Dilin kullanımı, imlâ ve redaksiyonla ilgili hususlar ve kullanılan görsellerin kalitesi yazarların sorumluluğundadır.

From the first submission to the publication stage, articles are returned to the author at least once for review and correction, depending on the needs encountered during the preliminary review, peer review, editor and English editor review processes. In addition, the author’s approval is obtained for the final version of the article in publication format before publication. Due to the density, and lack of personnel, no additional redaction (editing the writing/typing) is performed by the journal. The language usage, expressing style, spelling, typing and reduction matters and the quality of the images used are the responsibility of the authors.

Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi | Ege University, Faculty of Letters
Sanat Tarihi Dergisi | Journal of Art History
ISSN 1300-5707 | e-ISSN 2636-8064
Cilt: 33, Sayı: 2, Ekim 2024 | Volume: 33, Issue: 2, October 2024

Sahibi (Owner): Ege Üniv. Edebiyat Fak. adına Dekan (On behalf of Ege Univ. Faculty of Letters, Dean): Prof. Dr. Yusuf AYÖNÜ ♦ Editörler (Editors): Prof. Dr. İnci KUYULU ERSOY, Dr. Ender ÖZBAY ♦ Yayın Kurulu (Editorial Board): Prof. Dr. Semra DAŞCI, Doç. Dr. Lale DOĞER, Doç. Dr. Sevinç GÖK İPEKÇİOĞLU ♦ İngilizce Editörü (English Language Editor): Dr. Öğr. Üyesi Elvan KARAMAN MEZ ♦ Yazı İşleri Müdürü (Managing Director): Doç. Dr. Hasan UÇAR ♦ Sekreteryâ - Grafik Tasarım/Mizapaj - Teknik İşler - Strateji - Süreç Yönetimi (Secretariat - Graphic Designing/page layout - Technical works - Strategy - process management): Ender ÖZBAY

(İlgili sayının bilimsel hakemleri, tüm makaleleri içeren “Sayı Tam Dosyası”nda sunulmuştur.)

(The scientific referees of the relevant issue are presented in the “Full Issue File” containing all articles.)

[İnternet Sayfası \(Acık Erisim\)](#)

[İnternet Page \(Open Access\)](#)

DergiPark
ACADEMİK

<https://dergipark.org.tr/std>

Sanat Tarihi Dergisi hakemli, bilimsel bir dergidir; Nisan ve Ekim aylarında olmak üzere yılda iki kez yayınlanır.

Journal of Art History is a peer-reviewed, scholarly, periodical journal published biannually, in April and October.

Clarivate
Analytics
ESCI
Emerging Sources Citation Index

ULAKBİM
TR DİZİN

EBSCO

ERIH PLUS
EUROPEAN REFERENCE INDEX FOR
HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Crossref

SÖBIAD

**INDEX
ISLAMICUS**